

# ΜΑΡΚΟΣ ΤΟΥΛΙΟΣ ΚΙΚΕΡΩΝ

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

ΣΧΕΤΙΚΑ

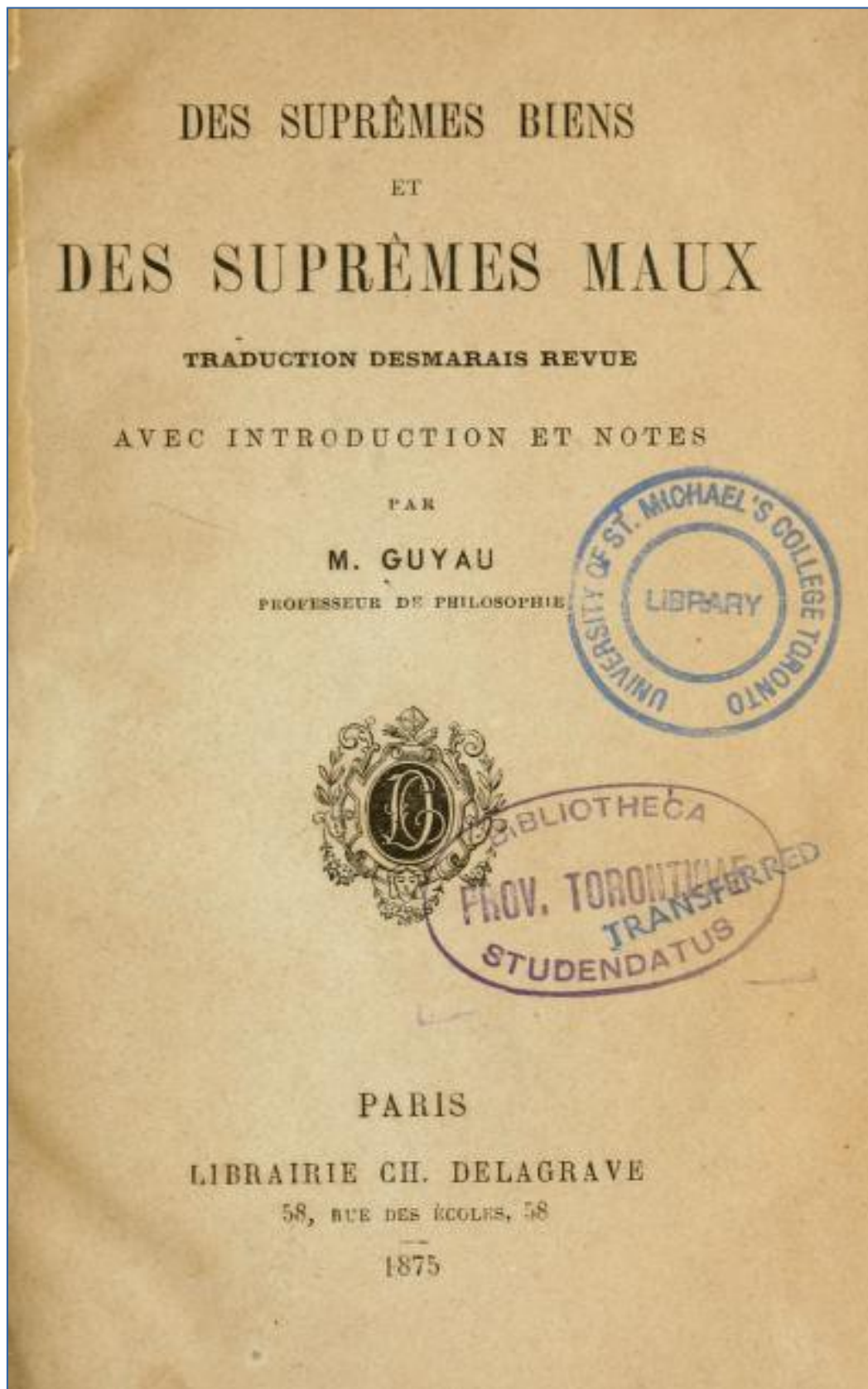
ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΚΟΥΡΕΙΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

από τον JEAN – MARIE GUYAU

Μετάφραση Λεωνίδας Α.Αλεξανδρίδης



ΑΘΗΝΑ 2014



## ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τα κείμενα που ακολουθούν είναι αποσπάσματα από έργα του Μάρκου Τούλιου Κικέρωνα και αναφέρονται στον Επίκουρο και την επικούρεια φιλοσοφία. Εδώ δεν περιλαμβάνονται τα δύο πρώτα βιβλία του έργου *Για τα υπέρτατα αγαθά και τα υπέρτατα κακά (De finibus bonorum et malorum)* τα οποία έχουν ήδη μεταφραστεί.

Τα έργα που αποσπάσματα αυτών παρουσιάζονται είναι:

-*Για τα υπέρτατα αγαθά και τα υπέρτατα κακά - ο Κικέρωνας κρίνει τα δυο πρώτα βιβλία του de finibus ( De finibus bonorum et malorum)*

-*Τουσκουλανές Ερωτήσεις(Tusculanes)*

-*Περί Καθηκόντων ( De Officiis)*

-*Για τη Φύση των Θεών (De natura Deorum)*

Τα αποσπάσματα του έργου *Για τη Φύση των Θεών* είναι επιλογή από το 1ο Βιβλίο που έχει επίσης ήδη μεταφραστεί.

Η επιλογή και η Γαλλική μετάφραση αυτών των κειμένων είναι του Jean- Marie Guyau και περιλαμβάνονται στο βιβλίο *ΓΙΑ ΤΑ ΥΠΕΡΤΑΤΑ ΑΓΑΘΑ ΚΑΙ ΤΑ ΥΠΕΡΤΑΤΑ ΚΑΚΑ, ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΟΝ Μ. GUYAU ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΠΑΡΙΣΙ 1875*. Η απόδοση στα νέα ελληνικά έγινε από το γαλλικό κείμενο.

Ο Κικέρωνας είναι από τους πιο σφοδρούς ίσως πολέμιους του Επίκουρου και της Επικούρειας φιλοσοφίας. Και είναι ειρωνεία της ιστορίας ότι τα έργα του Κικέρωνα, όπως και του Σενέκα, υπήρξαν βασική πηγή για τη γνωριμία της Δύσης με τον Επίκουρο, αφού από τον τεράστιο όγκο και πλήθος των έργων της επικούρειας φιλοσοφίας, που γράφτηκαν κατά την αρχαιότητα ελάχιστα διασώθηκαν, και εμφανίστηκαν κατά τον 15<sup>ο</sup> αιώνα, αφού το 10<sup>ο</sup> βιβλίο του έργου *Βίοι και θεωρίες σημαντικών φιλοσόφων* του Διογένη Λαέρτιου, δεν μεταφράστηκε στα λατινικά παρά μόνο το 1433 από τον Ambrogio Traversari, και η εκ νέου ανακάλυψη του έργου *Για τη φύση των πραγμάτων* του Λουκρήτιου από τον Poggio Bracciolini έγινε το 1417.

Ο Γάλλος φιλόσοφος και ποιητής Ζαν-Μαρί Γκυγιώ (1854-1888), θεωρείται ως ο Νίτσε της Γαλλίας. Γιός της Αυγουστίνας Τουϊγερί, συγγραφέως του έργου «*Ο γύρος της*

Γαλλίας από δύο παιδιά» με το ψευδώνυμο G. Bruno, από το όνομα του Τζιορντάνο Μπρούνο, και ξαναπαντρεμένης με τον φιλόσοφο Αλφρέντ Φουϊγέ, υπήρξε από μικρός μεγαλοφυής. Μετέφρασε τον Επίκτητο όταν ήταν σε εφηβική ηλικία, έγγραψε μελέτες για την Επικούρεια φιλοσοφία, την Στωική και την Ωφελιμιστική λίγο αργότερα. Η διδακτική του καριέρα κόπηκε σύντομα λόγω της κακής του υγείας, αλλά έγγραψε αρκετές σημαντικές εργασίες στη σύντομο χρόνο της ζωής του, στις οποίες περιλαμβάνεται και ένας τόμος ποίησης με τον τίτλο «Στοίχοι ενός φιλοσόφου». Το αριστούργημά του είναι το έργο του 1885 «*Esquisse d' un morale sans obligation ni sanction*» (Σχέδιο μιας ηθικής χωρίς καταναγκασμό ή τιμωρία), που έθετε μια ηθική ελεύθερη από οποιοσδήποτε τεχνητά επιβεβλημένες αντιλήψεις. Ο Νίτσε θαύμαζε το βιβλίο αυτό, αντίτυπο του οποίου το είχε γεμίσει με σημειώσεις.

Θα πρέπει να αναφερθεί επίσης το έργο *Η ηθική του Επίκουρου και οι σχέσεις της με τις σύγχρονες θεωρίες* καθώς και η συνέχεια του *Η σύγχρονη Αγγλική ηθική (Εξέλιξη και Δαρβινισμός)*, βραβευμένα από τη Γαλλική Ακαδημία. Πρόκειται για «*μια μελέτη μοναδικά εμπειριστατωμένη για τον Επίκουρο, πραγματεία με εξαιρετικά ιδιαίτερη φροντίδα, ... είναι σίγουρα ένας Επίκουρος ανανεωμένος από μια δύναμη και μια τόλμη ερμηνείας που σπάνια έχουμε δει σε αυτό το βαθμό. ... υπάρχει εδώ μια τόσο επιδέξια και έντονη προσπάθεια για αναστήλωση μιας διάσημης και δυνατής φιλοσοφίας, στηριγμένη πάνω σε μια τόσο σταθερό υπόβαθρο κειμένων, που θα χρειαζόταν κανονική συζήτηση για να ανατρέψει κανείς αυτό το τολμηρό οικοδόμημα, ακόμα και για να αφαιρέσει από αυτό μόνο μια πέτρα*» όπως αναφέρεται στην εισήγηση στη Γαλλική Ακαδημία Ηθικών και Πολιτικών Επιστημών.

Ο Γκυγιώ θεωρείται επικούρειος και αντιλαμβανόταν τον Ωφελιμισμό ως την σύγχρονη έκφραση της επικούρειας φιλοσοφίας, ήταν δε θερμός θαυμαστής των έργων του Τζέρεμυ Μπένθαμ και του Τζών Στούαρτ Μίλλ.

Λεωνίδας Α. Αλεξανδρίδης.



**ΜΑΡΚΟΣ ΤΟΥΛΙΟΣ ΚΙΚΕΡΩΝ**  
**ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ**  
**ΣΧΕΤΙΚΑ**  
**ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΚΟΥΡΕΙΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ**

**Ι. ΓΙΑ ΤΑ ΥΠΕΡΤΑΤΑ ΑΓΑΘΑ ΚΑΙ ΤΑ ΥΠΕΡΤΑΤΑ ΚΑΚΑ**  
**DE FINIBUS (I.III, V)**

**Ο Κικέρωνας κρίνει τα δύο πρώτα βιβλία του DE FINIBUS**

Νομίζω, Βρούτε, ότι η ηδονή, εάν υπερασπιζόταν ή ίδια την υπόθεσή της, και δεν είχε τόσο ισχυρογνώμονες υπερασπιστές, δεν θα μπορούσε να συγκρατηθεί να υποχωρήσει, νικημένη από το τελευταίο μου βιβλίο, σε έναν αντίπαλο που πρέπει να κυριαρχεί πάνω της. Θα κοκκίνιζε χωρίς αμφιβολία να φιλονικήσει περισσότερο με την αρετή, να προτιμήσει αυτό που δεν είναι παρά ευχάριστο από αυτό που είναι έντιμο, και να υποστηρίξει ότι η απόλαυση των ηδονών του σώματος είναι προτιμότερη από την εντιμότητα και την δύναμη της ψυχής. Ας επιστρέψουμε λοιπόν σ' αυτήν, προτάζοντας την να παραμείνει στα όρια της, από φόβο, με τα κάλλη της και τις ψευδαισθήσεις της, μήπως μας τaráξει σε μια τόσο σημαντική και σοβαρή συζήτηση... Όλες αυτές οι συζητήσεις πάνω στην ηδονή δεν απαιτούν καθόλου μεγάλη λεπτότητα ούτε εμβάθυνση, επειδή αυτοί που υποστηρίζουν την υπόθεσή της δεν είναι ούτε πολύ ικανοί, ούτε πολύ εξασκημένοι στη συζήτηση και αυτοί που τους αντικρούουν δεν χρειάζονται μεγάλη προσπάθεια για να τους νικήσουν. Ο Επίκουρος μάλιστα λέει ότι δεν πρέπει καθόλου να αντιδικούμε για την ηδονή, επειδή υπόκειται στις αισθήσεις να την κρίνουν, και ότι αντί να διασκεδάζουμε να την αποδείξουμε, δεν πρέπει παρά να μας δείξει την ύπαρξη της. Να γιατί η φιλονικία ανάμεσα στον Τορκουάτο και σε μένα ήταν τόσο απλή. Δεν είπε τίποτα που να είναι σκοτεινό, τίποτα που να είναι ενοχλητικό, και νομίζω ότι δεν υπήρξε λιγότερο ξεκάθαρη η απάντησή μου...<sup>1</sup>

---

<sup>1</sup>De finibus, III, εισαγωγή.

## **Τα όντα δεν τείνουν αρχικά προς την ηδονή, αλλά στην αυτοσυντήρησή τους<sup>2</sup>**

Οι μεν υποστηρίζουν ότι οι πρώτες κινήσεις της φύσης μας είναι η επιθυμία της ηδονής και η αποφυγή του πόνου. Οι άλλοι λένε ότι μας κάνει να επιθυμούμε να είμαστε χωρίς πόνο, και να φοβόμαστε τον πόνο. Και οι άλλοι αρχίζουν με αυτό που ονομάζουν τα πρώτα αγαθά της φύσης...

Από αυτές τις τρεις αρχές, πρέπει να υπάρχει μια με την οποία η φύση μας κάνει να επιθυμούμε και να απορρίπτουμε, και δεν μπορεί να υπάρχει γι' αυτό καμιά άλλη. Είναι λοιπόν αναγκαίο όλα όσα πρέπει να κάνουμε ή να αποφεύγουμε στη ζωή να αντιστοιχούν σε κάποια από τις τρεις αρχές, και έτσι η φρόνηση, που είπαμε ότι είναι η τέχνη της ζωής, να εφαρμόζεται σε κάποια από αυτές τις αρχές, ώστε να την κάνει το θεμέλιο της συνολικής της συμπεριφοράς...

Να μας αρκεί να γνωρίζουμε σήμερα ότι πρέπει να εξαιρέσουμε την ηδονή από το υπέρτατο αγαθό, επειδή έχουμε γεννηθεί για κάτι πιο υψηλό, όπως θα δούμε σε λίγο, και εξαιρώντας ομοίως από αυτό την απουσία πόνου, που μπορούμε να κρίνουμε κατά τον ίδιο τρόπο... Με όποιο τρόπο και αν καθορίζουμε το υπέρτατο αγαθό, από τη στιγμή που το διαχωρίζουμε από την εντιμότητα, αφαιρούμε κάθε στήριγμα στο καθήκον, στην αρετή, στη φιλία. Όπως εξετάσαμε όλες τις γνώμες πάνω στο υπέρτατο αγαθό, πρέπει απαραίτητα, αφού απορριφθούν όλες οι άλλες, αυτή των αρχαίων, που την προτείνω, να είναι η αληθινή.

Θα ξεκινήσω λοιπόν από την βασική αρχή τους, όπως έχουν κάνει οι στωικοί. Κάθε ζώο, από τη στιγμή που γεννιέται, τείνει προς την αυτοσυντήρησή του, επειδή η πρώτη επιθυμία που του εμπνέει η φύση είναι να αυτοσυντηρηθεί και να διατηρηθεί στην καλύτερη κατάσταση που, σύμφωνα με τη φύση, μπορεί να υπάρξει. Αυτό το συναίσθημα, ή αυτή η κίνηση, όποιο και αν είναι, δεν είναι στην αρχή γι' αυτό παρά σκοτεινό και συγκεχυμένο, επειδή δεν γνωρίζει ακόμα ούτε τι είναι, ούτε τι μπορεί, ούτε ποια είναι η δική του φύση. Όταν προχωρήσει περισσότερο και όταν είναι τελικά ικανό να δει αυτό που έχει κάποια σχέση μαζί του, προχωρά τότε να κάνει ανεπαίσθητα νέες προόδους για να γνωρίσει τον ίδιο τον εαυτό του, και να γνωρίσει γιατί του έχει δοθεί η πρώτη επιθυμία για την οποία μιλάμε. Στο βαθμό που καθώς η πρώτη αυτή επιθυμία αναπτύσσεται μέσα του, αρχίζει και να επιθυμεί αυτό που αι-

---

<sup>2</sup> Βλέπε De finibus I.II, Κεφ. XI

σθάνεται ότι είναι κατάλληλο με τη φύση του, και να απορρίπτει αυτό που είναι αντίθετο με αυτήν. Έτσι, αυτό που κάθε ζώο επιθυμεί συνίσταται σε αυτό που είναι κατάλληλο με τη φύση του. Το κύριο πράγμα γι' αυτό, το υπέρτατο αγαθό του πρέπει λοιπόν να είναι να ζει σε κατάσταση της πιο μεγάλης τελειότητας όπου θα μπορούσε να πει σύμφωνα με τη φύση του. Και, κάθε ζώο έχει τη φύση του που είναι δικιά του. Πρέπει απαραίτητα κάθε ζώο να τείνει στην τελειότητα της δικής του φύσης, και τίποτα να μην εμποδίζει ως προς αυτό να μην υπάρχει κάτι κοινό ανάμεσα στους ανθρώπους και στα υπόλοιπα ζώα, επειδή η φύση είναι κοινή μεταξύ τους. Αλλά αυτό που πρέπει να κάνει σε αυτά ο σκοπός και το κύριο αντικείμενο της φύσης είναι διακριτό και ξεχωριστό ανάμεσα σε όλα τα διαφορετικά είδη των ζώων, σύμφωνα με αυτό που η ιδιαίτερη φύση του καθενός τους κάνει να επιθυμούν. Έτσι, όταν λέμε ότι το κύριο πράγμα όλων των ζώων είναι να ζουν σύμφωνα με τη φύση, αυτό δεν πρέπει να γίνεται αντιληπτό σαν να λέγαμε ότι δεν έχουν όλα παρά το ίδιο κύριο πράγμα. Αλλά όπως, όταν λέμε ότι ο κοινός σκοπός όλων των τεχνών είναι να ασκούνται σε κάποια γνώση, αυτό δεν εμποδίζει ώστε κάθε τέχνη να μην έχει μια γνώση που να της είναι ιδιαίτερη: επίσης, όταν λέμε ότι το κοινό και γενικό πράγμα όλων των ζώων είναι να ζουν σύμφωνα με τη φύση, δεν πρέπει να βγάζουμε από αυτό το συμπέρασμα ότι η ίδια φύση, που είναι ως προς αυτό κοινή σε όλα, δεν είναι εξάλλου διαφορετική ανάμεσα σε όλα τα διαφορετικά είδη.

Ο βασικός σκοπός τον οποίον αποδίδουμε έτσι σε όλα τα είδη των ζώων δεν είναι μάλιστα τόσο κλεισμένος μέσα στα ζώα, ώστε να μην είναι γενικός σε όλα αυτά που παράγει η φύση, αυξάνει και διατηρεί, επειδή βλέπουμε ότι όλα τα φυτά κάνουν κατά κάποιο τρόπο από μόνα τους ότι χρειάζονται για να ζήσουν, για να αναπτυχθούν και για να φτάσουν, κάθε ένα στο είδος τους, στην καλύτερη κατάσταση που μπορούν να ζήσουν. Δεν έχω λοιπόν καμία δυσκολία να συμπεριλάβω τα πάντα κάτω από την ίδια πρόταση, και να πω ότι όλη η φύση τείνει προς την αυτοσυντήρησή της. Και ότι αυτό που προτείνει για την ίδια ως τον τελικό της σκοπό, είναι να διατηρηθεί στην κατάσταση που αρμόζει περισσότερο στο είδος της. Ότι έτσι ο σκοπός όλων των πραγμάτων στα οποία έχει δώσει κάποιο είδος ζωής είναι παρόμοιος σε όλα, παρότι δεν είναι ο ίδιος. Και ότι, κατά συνέπεια, το υπέρτατο αγαθό για τον άνθρωπο πρέπει να είναι να ζει σύμφωνα με τη φύση, δηλαδή σύμφωνα με την φύση του ανθρώπου, τέλεια, ολοκληρωμένη, απόλυτη.<sup>3</sup>

<sup>3</sup>De finibus, I. V, κεφ. XII-V.



## II. ΤΟΥΣΚΟΥΛΑΝΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ - TUSCULANES.

### **Ο πόνος σύμφωνα με τον Αρίστιππο και τον Επίκουρο**

Πρωτίστως, ας μιλήσουμε για φιλοσόφους που έδειξαν εδώ αδυναμία. Υπήρξαν πολλοί, και από διαφορετικές σχολές. Επικεφαλής όλων, είτε λόγω αρχαιότητας, είτε λόγω αυθεντίας, είναι ο Αρίστιππος, μαθητής του Σωκράτη. Τόλμησε μάλιστα να πει ότι ο πόνος ήταν το υπέρτατο κακό. Ο Επίκουρος εύκολα δανείστηκε αυτή την δειλή και γυναικεία γνώμη. Μετά από αυτόν ήλθε ο Ιερώνυμος ο Ρόδιος, που είπε ότι το υπέρτατο αγαθό ήταν να ζει κανείς χωρίς πόνο: Τόσο μεγάλο κακό θεωρούσε τον πόνο. Όλοι οι άλλοι, εκτός από τον Ζήνωνα, τον Αρίστωνα και τον Πύρρωνα λένε όπως και συ ότι πραγματικά ο πόνος είναι κάτι κακό, αλλά υπάρχουν και μεγαλύτερα. Έτσι αυτή η γνώμη ότι ο πόνος είναι το μεγαλύτερο από τα κακά, αν και η ίδια η φύση, αν και κάθε γενναιόδωρη ψυχή την αποκηρύσσει, είναι εντούτοις μια γνώμη που διδάσκεται για πάρα πολλούς αιώνες, και από φιλοσόφους, τους δασκαλούς του ανθρώπινου γένους! Με τέτοια αποφθέγματα, ποιος θα πιστέψει ότι το καθήκον, η αρετή, η δόξα αξίζουν ώστε να εκτεθεί κανείς σε κάποιο σωματικό πόνο; Ή μάλλον, ποιά ελεεινότητα δεν θα επιτρέψει κανείς στον εαυτό του για να αποφύγει αυτό που πιστεύει ως το υπέρτατο κακό; Αλλά εξάλλου, πάνω σε αυτήν την βασική αρχή, ποιος άνθρωπος δεν θα ήταν για λύπηση; Επειδή, ή υποφέρει κανείς πραγματικά δυνατούς πόνους, ή έχει πάντα τον φόβο ότι οι πόνοι θα επιπέσουν πάνω του. Επομένως κανείς ποτέ δεν μπορεί να είναι ευτυχισμένος. Ένας άνθρωπος απολύτως ευτυχής, σύμφωνα με τον Μητρόδωρο, είναι αυτός που «είναι καλά και έχει την βεβαιότητα ότι θα είναι πάντα καλά». Αλλά αυτή τη βεβαιότητα ποιος μπορεί να την έχει!

Σε ότι αφορά τον Επίκουρο, νομίζω ότι θέλησε να αστείευτεί. «Αν ο σοφός είναι ανάμεσα στις φλόγες, ή πάνω στον τροχό,» λέει κάπου, και περιμένεις ίσως να συμπληρώσει «θα το αντέξει με υπομονή, δεν θα υποκύψει καθόλου στους πόνους του». Μα τον Ηρακλή, αυτό θα ήταν αρκετό, και δεν θα ζητούσε κανείς τίποτα περισσότερο από αυτόν τον Ηρακλή, ακόμα και από αυτόν στον οποίο μόλις ορκίστηκε. Αλλά για τον Επίκουρο, αυτόν τον μεγάλο εχθρό της μαλθακότητας, αυτόν τον τόσο λιτό άνθρωπο, αυτό δεν είναι καθόλου αρκετό. «Ακόμα και μέσα στον ταύρο του

Φάλαρη, ένας σοφός θα πει: πόσο ευχάριστο είναι αυτό! Πόσο λίγο με ταράζει». Ευχάριστο! Το να το βρει αδιάφορο, θα ήταν πολύ λίγο! Αλλά αυτοί οι ίδιοι που αρνούνται ότι ο πόνος είναι κάτι κακό καθόλου δεν φτάνουν καθόλου στο σημείο να πουν ότι, το να βασανίζεται κανείς, είναι κάτι ευχάριστο. Λένε ότι αυτό είναι δυσάρεστο, οδυνηρό, μισητό. Ότι η φύση το απεχθάνεται, αλλά όχι ότι είναι κακό. Και αυτός, πεπεισμένος ότι ο πόνος δεν είναι μόνο κάτι κακό, αλλά το μεγαλύτερο από τα κακά, δεν ξεχνά να θέλει το σοφό να τον βρίσκει ευχάριστο. Δεν απαιτώ γι' αυτό τόσα από σένα. Ας αφήσουμε τον φιλήδονο αυτόν να χρησιμοποιεί μέσα στον ταύρο του Φάλαρη τη γλώσσα που θα χρησιμοποιούσε πάνω σε ένα μαλακό κρεβάτι. Όσο για μένα, δεν πιστεύω καθόλου ότι η σοφία είναι ικανή για μια τόσο μεγάλη προσπάθεια. Σημαίνει να κάνεις το καθήκον σου παρά να δείχνεις θάρρος σε παρόμοια κατάσταση. Αλλά για χαρά, ας μην πηγαίνουμε τόσο μακριά.<sup>4</sup>

### **Ο πόνος καταστρέφεται μόνος του**

Να τι θα μάθετε από τον Επίκουρο. Ο καλύτερος άνθρωπος στον κόσμο, και που θα σας πει όλα όσα γνωρίζει καλύτερα. «Θεωρείστε, λέει, τον πόνο ως τίποτα». Και, ποιος μιλάει έτσι; Ένας άνθρωπος που είναι πεισμένος ότι ο πόνος είναι το πιο μεγάλο από τα κακά. Εδώ βρίσκω κάποια αντίφαση, αλλά ας ακούσουμε. «Ένας ακραίος πόνος, συνεχίζει, είναι κατ' ανάγκη σύντομος». Επανάλαβε πάλι, επειδή εδώ δεν καταλαβαίνω καλά τι είναι ακραίος και σύντομος. «Αποκαλώ ακραίο ότι είναι πιο σφοδρό, και σύντομο αυτό που διαρκεί πολύ λίγο. Και περιφρονώ έναν σφοδρό πόνο που ένα μικρό χρονικό διάστημα θα με απαλλάξει σχεδόν πριν αυτός εμφανιστεί». Αλλά εάν πρόκειται για πόνο παρόμοιο με αυτόν του Φιλοκτήτη; Μου φαίνεται πολύ δυνατός, αλλά όχι ακραίος: επειδή δεν υποφέρει παρά από το ένα πόδι. Τα μάτια, το κεφάλι, τα πλευρά, οι πνεύμονες, όλο το υπόλοιπο σώμα είναι καλά. Έτσι ο πόνος του δεν είναι ακραίος, θέλει ακόμα πολύ για να είναι τέτοιος. «Και σε έναν πόνο με μεγάλη διάρκεια, συμπεραίνει ο Επίκουρος, υπάρχει λιγότερος πόνος παρά ηδονή». Δεν τολμώ να πω πως ένας τόσο μεγάλος άνδρας δεν ήξερε τι έλεγε: αλλά αυτό που νομίζω γι' αυτό, είναι ότι μας κορόιδευε. Ένας πόνος μπορεί κάλλιστα, νομίζω, να είναι από τους πιο σφοδρούς, και να μην είναι σύντομος. Θα τον ονομάσω ακραίο, ακόμα και αν υπήρχε κάποιος άλλος που η σφοδρότητά του θα ήταν δέκα φορές με-

<sup>4</sup>Tusculanes I.II κεφ. VI, VII

γαλύτερη. Πολλοί έντιμοι άνθρωποι, που θα μπορούσα να τους ονομάσω, βασανίζονται φρικτά εδώ και πολλά χρόνια από την ποδάγρα. Αλλά αυτή ήταν η ευστοχία του Επίκουρου, που δεν καθόρισε ούτε το μέγεθος ούτε την διάρκεια: Κατά τρόπο που να μην ξέρουμε ούτε τι είναι το ακραίο σε σχέση με τον πόνο, ούτε τι είναι το σύντομο σε σχέση με τον χρόνο. Έτσι ας αφήσουμε αυτόν που δεν λέει τίποτα: και ενώ ο ίδιος, βασανιζόταν συγχρόνως από κολικό και στραγκουρία, έχει δώσει κάποια σημεία θάρρους, ας παραδεχθούμε ότι ένας άνθρωπος που είναι πεισμένος ότι ο πόνος είναι το μεγαλύτερο από όλα τα κακά δεν είναι σωστό να μας διδάσκει την τέχνη να τον υπομένουμε. Ας απευθυνθούμε λοιπόν αλλού, και ας δώσουμε την προτίμησή μας, όπως είναι δίκαιο, σε εκείνους που υπολογίζουν την εντιμότητα ως το υπέρτατο αγαθό και την αισχύρτητα ως το υπέρτατο κακό.<sup>5</sup>

### **Αντίδοτα του Επίκουρου ενάντια στην θλίψη**

Έχω να πω κάτι ακόμα καλύτερο πάνω σ' αυτό, αφού έχω εξετάσει τη γνώμη του Επίκουρου, που ισχυρίζεται ότι ο άνθρωπος δεν έχει τη δύναμη να μην λυπάται αμέσως μόλις φαντάζεται ότι αισθάνεται κάποιο κακό, είτε αυτό το κακό είχε προβλεφτεί, είτε είναι μάλιστα χρόνιο. Επειδή, κατά την άποψη του, ούτε ο χρόνος μειώνει το κακό, ούτε η προσμονή το κάνει πιο ελαφρύ. Και είναι ανοησία να αντιμετωπίζει κανείς κακά που ίσως δεν συμβούν καθόλου: είναι ακριβώς αρκετά θλιβερά όταν έχουν συμβεί, και το να σκέφτεται κανείς ακατάπαυστα ότι μπορούν να συμβούν, σημαίνει να καταδικάζει τον εαυτό του σε διαρκή δυστυχία. Εάν, αντίθετα, δεν πρέπει να συμβούν, γιατί να τα αισθάνεται εκ των προτέρων με τη θέλησή του, και να περνά έτσι τη ζωή του στη θλίψη, είτε για κακό του παρόντος, είτε για εκείνο που βρίσκεται μπροστά στα μάτια του; Για να απομακρύνουμε τον πόνο, χρειάζονται δύο πράγματα, σύμφωνα με αυτόν: να παραμερίσουμε κάθε ενοχλητική ιδέα, και να θυμόμαστε ευχάριστες ιδέες. Επειδή πιστεύει ότι η ψυχή μπορεί να υπακούει στην λογική και μπορεί να αφήνεται να οδηγείται από αυτήν. Και, μας απαγορεύει να περιμένουμε κανένα ενοχλητικό πράγμα, μας απομακρύνει από κάθε θλιβερή σκέψη: και, αφού μας έχει τραβήξει από κει, μας προσφέρει την εικόνα της ευχαρίστησης. Μας προσκαλεί να ασχολούμαστε εξολοκλήρου με αυτήν, επειδή ο σοφός πρέπει ακατάπαυστα, λέει ο Επί-

---

<sup>5</sup>Tusculanes II , κεφ. XIX.

κουρος, να μοιράζεται ανάμεσα στην ανάμνηση των ηδονών που έχει δοκιμάσει και την προσδοκία αυτών που περιμένει. Αυτά υποστηρίζουν οι μαθητές του. Εξηγούμαι με τον τρόπο μου: αυτοί με τον δικό τους, αλλά πρόκειται για τη γνώμη τους, και όχι για τους όρους τους. Πρώτον, έχουν άδικο να επικρίνουν την προνοητικότητα για το μέλλον<sup>6</sup>. Πρώτον, έχουν άδικο να κατακρίνουν την προνοητικότητα για το μέλλον. Τίποτα δεν είναι πιο κατάλληλο για να αμβλύνει κανείς το σημείο της θλίψης, από το να σκέπτεται αδιάκοπα ότι δεν υπάρχει τίποτα που δεν θα μπορούσε να συμβεί, από το να συλλογίζεται την κατάσταση της ανθρωπότητας, και την αναγκαιότητα να υπακούει στον νόμο που έχουμε δεχθεί μαζί με τη ζωή. Το αποτέλεσμα αυτών των σκέψεων είναι λιγότερο να μας προκαλεί θλίψη από το να μας προφυλάσσει από αυτήν. Επειδή το να σκέπτεται κανείς σοβαρά την φύση των πραγμάτων, τις μεταπτώσεις της ζωής και την αδυναμία του ανθρώπου, δεν σημαίνει καθόλου να θλίβεται, σημαίνει να καλύπτει τις αληθινές λειτουργίες της φρόνησης. Από αυτό φτάνει κανείς στον αληθινό σκοπό της φιλοσοφίας, που είναι να σκέφτεται για τα ανθρώπινα πράγματα, και προσέχει τρία μέσα παρηγορίας στην αντιξοότητα. Επειδή πρώτα, έχουμε βάλει καλά στο μυαλό μας ότι όλα τα πράγματα μπορούν να συμβούν. Δεν υπάρχει καθόλου πιο ικανή σκέψη από αυτήν να εξουδετερώνει το κτύπημα της αντιξοότητας. Δεύτερον, συνηθίζει κανείς να δέχεται με υπομονή τις ανθρώπινες δυσμένειες. Αναγνωρίζει τέλος ότι δεν υπάρχει αληθινό κακό για τον άνθρωπο από αυτό που πρέπει λογικά να κατηγορεί τον εαυτό του, και ότι δεν υπάρχουν καθόλου μομφές να αποδοθούν, όταν υφίσταται δυστυχία από την οποία δεν μπόρεσε να ασφαλιστεί. Σε ότι αφορά την συμβουλή που μας δίνει ο Επίκουρος να παραμερίσουμε κάθε ενοχλητική ιδέα, αυτή είναι μηδέν. Τη στιγμή που η καρδιά μας κατασπαράσσεται από κάτι που μας φαίνεται κακό, δεν είμαστε κύριοι του εαυτού μας να το κρύψουμε ούτε να το ξεχάσουμε. Είναι βέλη που μας τρυπούν βαθιά, είναι φωτιά που μας κατατρώνει, και που δεν μας αφήνει να αναπνεύσουμε. Αλλά μου συνιστάς το αδύνατο, καθώς μου συνιστάς να μην το σκέφτομαι. Μου αφαιρείς ένα αντίδοτο που το έχω από τη φύση ενάντια στους πόνους παλαιώνουν, θέλω να πω, τη σκέψη και το χρόνο: αντίδοτο πράγματι αργό, αλλά αποτελεσματικό. Θέλεις ξεχνώντας τα κακά μου να σκέπτομαι τα αγαθά. Η άποψη αυτή θα ήταν εξαιρετική και άξια ενός μεγάλου φιλοσόφου, εάν τα καλά για τα οποία μου μιλάς ήσαν αυτά που είναι τα πιο άξια του ανθρώπου. Υποθέτω ότι είναι είτε ο Πυθαγόρας, είτε ο Σωκράτης που μου δίνουν αυτά τα λόγια: γιατί στενάζεις;

---

<sup>6</sup>Tusculanes III , κεφ. XV.

Γιατί αποθαρρύνεσαι; Γιατί υποκύπτεις; Γιατί υποκύπτεις στα κτυπήματα της τύχης; Μπορεί κάλλιστα να σε κυνηγά, να σε κτυπά, αλλά δεν πρέπει καθόλου να σε κάνει να χάνεις το θάρρος σου. Υπάρχει μεγάλη βοήθεια στις αρετές. Ξύπνα τις λοιπόν, εάν κατά τύχη έχουν αποκοιμηθεί. Να ήδη η πρώτη από αυτές, η ανδρεία, που θα σου προσφέρει αρκετή σταθερότητα για να περιφρονήσεις κάθε είδους δυστυχίες. Βλέπω στη συνέχεια την εγκράτεια, που δεν θα σε αφήσει να κάνεις τίποτα το περιφρονητικό ούτε τίποτα το άνανδρο. Και, τι είναι πιο άνανδρο και πιο περιφρονητικό από έναν άνθρωπο θηλυπρεπή; Ακόμα η δικαιοσύνη, αν και εμφανίζεται εδώ λιγότερο απαραίτητη, δεν θα σε αφήσει σε αυτή την τύφλωση, θα σου μάθει ότι είσαι διπλά άδικος. Επειδή φιλοδοξείς κάτι που δεν σου ανήκει, σε ότι, τελείως θνητός όπως είσαι, επιθυμείς την κατάσταση των θεών. Και από την άλλη μεριά, υποφέρεις με πόνο να επιστρέψεις στη φύση αυτό που δεν θέλησε παρά να σου δανείσει. Αλλά τι θα απαντήσεις στη φρόνηση, που θα σου διδάξει ότι η αρετή δεν έχει ανάγκη παρά μόνο τον εαυτό της, είτε για να ζήσεις καλά, είτε για να ζήσεις ευτυχισμένα; Επειδή εάν η ευτυχία της εξαρτάται από κάτι ξένο, εάν δεν ήταν από μόνη της και η βασική αρχή της και ο τελικός σκοπός της, εάν δεν έκλεινε μέσα της κάθε τι που της είναι αναγκαίο, γιατί θα άξιζε τόσο πολύ τα εγκώμια μας και τις επιθυμίες μας; Υπακούω, Επίκουρε, εάν εδώ βρίσκονται τα αγαθά που μου ονομάζεις. Σε ακολουθώ, δεν βλέπω κανέναν άλλο οδηγό, ξεχνώ τα κακά μου, όπως το θέλεις, και ακόμα πιο εύκολα από ότι δεν τα υπολογίζω ακόμα για τέτοια. Αλλά στρέφεις όλες μου τις σκέψεις προς τις ηδονές. Και ποιες ηδονές; Αυτές του σώματος χωρίς αμφιβολία, ή αυτές που η ανάμνησή τους και η προσδοκία παράγουν σε σχέση με το ίδιο το σώμα. Είναι καλό αυτό; Έχω αποδώσει σωστά τη σκέψη σου; Επειδή οι μαθητές σου ισχυρίζονται ότι δεν την αντιλαμβάνομαστε όπως πρέπει. Αλλά το σύστημά σου είναι έτσι όπως το είπα. Και θυμάμαι όταν κάποτε ήμουν στην Αθήνα, άκουσα τον γέρο-Ζήνωνα, έναν από τους πιο θερμούς και πιο επιδέξιους από τους οπαδούς σου, να μας φωνάζει με όλες του τις δυνάμεις ότι ήταν ευτυχισμένος όποιος γνώριζε να απολαμβάνει τις ηδονές του παρόντος, και που καυχιόταν ότι τις απολάμβανε σε όλη του τη ζωή, ή τουλάχιστον στο μεγαλύτερο μέρος της, χωρίς καμιά προσθήκη πόνου. Καθώς ήταν καλά πεπεισμένος ότι σε περίπτωση που ήταν υποχρεωμένος να δοκιμάσει κάποιο πόνο, εάν ήταν δυνατός, θα ήταν σύντομος, και αν ήταν μακροχρόνιος, θα είχε περισσότερη γλυκύτητα από πίκρα. Με τέτοια σκέψη, προσέθετε, δεν μπορεί να μας λείπει η ευτυ-

χία, κυρίως εάν ξέρουμε να ικανοποιούμαστε με τις ηδονές που έχουμε δοκιμάσει, και όταν δεν φοβόμαστε ούτε τον θάνατο ούτε τους θεούς.<sup>7</sup>

## **Η επικούρεια ηδονή**

Σε τι χρησιμεύει να λοξοδρομείς, Επίκουρε; Να μην ονομάζουμε ειλικρινά αυτή την ηδονή, την οποία δεν κοκκινίζεις να ονομάζεις, όταν έχεις χάσει κάθε ντροπή; Να τα ίδια σου τα λόγια, όπως τα έχω πάρει μέσα από αυτό το βιβλίο που περιέχει όλη σου την θεωρία. Τα μεταφράζω κατά λέξη, από φόβο να μην με κατηγορήσουν ότι σου τα έχω επιβάλει: «Δεν γνωρίζω, λες, σε τι μπορεί να συνίσταται το αληθινό αγαθό, εάν παραμερίσουμε τις ηδονές που παράγουν η γεύση ή η ακοή, εάν αφαιρέσουμε αυτές που προκαλούν η θέαση ευχάριστων πραγμάτων και όλες οι άλλες που οι αισθήσεις προσφέρουν στον άνθρωπο. Και δεν μπορούμε να πούμε ότι η χαρά της ψυχής είναι το μόνο επιθυμητό αγαθό: επειδή ποτέ δεν έχω αντιληφθεί αυτή τη χαρά παρά στην μόνη προσδοκία να δοκιμάσω τις ηδονές για τις οποίες μόλις σας μίλησα, και να τις δοκιμάσω χωρίς καμία προσθήκη πόνου».<sup>8</sup> Σε αυτά τα λόγια θα ήταν δύσκολο να ξεγελαστεί κανείς για την ποιότητα των ηδονών του Επίκουρου. Λίγο πιο κάτω λέει ακόμα: «Ήμουν συχνά περίεργος να μάθω από αυτούς που ονομάζουν σοφούς ποια ήταν αυτά τα αγαθά που θα απέμεναν εάν μας αφαιρούσαν τις ηδονές των αισθήσεων. Αλλά δεν έχω πάρει από αυτούς καμία γνώση: και, πράγματι, όταν βάλουμε στην άκρη αυτές τις μεγαλοπρεπείς και χιμαιρικές ιδέες της αρετής και της φρόνησης που ηχούν τόσο ψηλά, δεν θα ήξεραν πλέον τι να πουν, λιγότερο να έρθουν σε αυτές τις πηγές της ηδονής που μόλις επεσήμανα». Αυτό που ακολουθεί έχει την ίδια γεύση. Και βρίσκει κανείς παντού μέσα στο βιβλίο του παρόμοια γλώσσα για το υπέρτατο αγαθό. Για να απαλύνεις λοιπόν την θλίψη του Τελαμώνα, Επίκουρε, θα του προτείνεις αυτή την ηδονική ζωή; Όταν θα δεις κάποιον από τους φίλους σου μέσα στην θλίψη, θα του παρουσιάσεις οξύρυγχο μάλλον παρά ένα έργο του Σωκράτη; Θα τον προσκαλέσεις να παρακολουθήσει μια συναυλία μάλλον παρά ένα διάλογο του Πλάτωνα; Θα τον φέρεις να περπατήσει σε λιβάδια γεμάτα άνθη; Θα του βάλεις κάτω από τη μύτη αρωματικά σακουλάκια, υπέροχα αρώματα; Θα τον στολίσεις με ρόδα

---

<sup>7</sup>Tusculanes I. III, κεφ. XVII.

<sup>8</sup>Η ίδια παράθεση με το De Finibus ( 1, II ) αλλά λιγότερο πλήρης.

και γιασεμιά; Τέλος θα του προτείνεις ....και θα επιτύχεις έτσι να τον παρηγορήσεις; Ή ο Επίκουρος θα παραδεχθεί με καλή πίστη ότι αυτά εδώ είναι τα δόγματά του, ή θα διαγράψει από το βιβλίο του τα εδάφια τα οποία πιστά έχω αποσπάσει. Καλύτερα να πούμε, ότι πρέπει να διαγράψει ολόκληρο το βιβλίο, επειδή δεν είναι γεμάτο παρά από αυτά ηδονιστικά αποφθέγματα.<sup>9</sup>

### **Αντίθεση των ηθών του Επικούρου με τις θεωρίες του**

Αλλά, θα μου πεις, πιστεύεις ότι πράγματι ο Επίκουρος είχε ιδέες τόσο ηδονιστικές; Που φαίνεται αυτό, επειδή σε άλλα σημεία έχει μιλήσει σοβαρά και συνετά; Απαντώ, όπως συχνά το έχω κάνει, ότι πρόκειται, όχι για τα ήθη του, αλλά για την θεωρία του. Αν και περιφρονεί αυτές τις ηδονές που μόλις έχει επαινέσει, δεν χάνω καθόλου από τα μάτια μου την γνώμη του για το υπέρτατο αγαθό. Αλλά, καθώς δεν ήταν ικανοποιημένος να πει τι είναι η ηδονή, επεξήγησε περισσότερο την σκέψη του, προσδιορίζοντας «η γεύση, η αφή, τα θεάματα, οι συναυλίες, και όλα τα διαφορετικά πράγματα που μπορούν ευχάριστα να εντυπωσιάσουν την όραση». Τα έχω επινοήσει; Τα έχω επιβάλλει; Θα ήμουν χαρούμενος να με αντέκρουαν, επειδή ποιο άλλο είναι το αντικείμενο της φιλονικίας μας, από την αναζήτηση της αλήθειας; Όταν περάσει ο πόνος, λέει ακόμα, η ευχαρίστηση δεν αυξάνεται πλέον, καθώς το να μην υποφέρει κανείς είναι η υπέρτατη ηδονή. Σε αυτά τα λίγα λόγια, τρία μεγάλα λάθη. Το πρώτο, ότι αντιφάσκει: επειδή πρόβαλε ότι δεν φανταζόταν τίποτα το ευχάριστο, παντού όπου οι αισθήσεις δεν γαργαλιόνταν κατά κάποιο τρόπο από την ηδονή; και τώρα τοποθετεί αυτή την ηδονή στο να μην αισθάνεται κανείς κανέναν πόνο. Ποια αντίφαση πιο φανερή από αυτήν; Δεύτερο λάθος: υπάρχουν τρεις καταστάσεις στον άνθρωπο, η μία να χαίρεται, η άλλη να θλίβεται, και η τελευταία να μην είναι ούτε χαρούμενος ούτε θλιμμένος: αλλά, ο Επίκουρος συγχέει την πρώτη με την τελευταία, και δεν κάνει καμία διάκριση ανάμεσα στο να έχει κανείς ηδονή και να μην υποφέρει. Τέλος το τελευταίο του λάθος, που είναι κοινό με άλλους φιλοσόφους συνίσταται στο ότι διαχωρίζει το υπέρτατο αγαθό από την αρετή, αν και η αρετή είναι το κύριο αντικείμενο των επιθυμιών μας, και ότι η φιλοσοφία δεν ανακαλύφτηκε παρά για να μας βοηθήσει να την επιτύχουμε. Αλλά, λένε, εγκωμιάζει συχνά την αρετή. Έτσι λοιπόν ο Γ. Γράκχος δεν σταματούσε να μιλά για εξοικονόμηση χρημάτων, τον καιρό μάλιστα που από το δη-

<sup>9</sup>Tusculanes I. III , κεφ. XVIII.

μόσιο πλούτο έκανε σημαντικές δαπάνες στον ρωμαϊκό λαό. Πρέπει να σταματήσω στα λόγια, όταν βλέπω τις πράξεις; Ο Πείσων, ο άνθρωπος κατεξοχήν του καλού, είχε πολεμήσει συνεχώς το νόμο που είχε προταθεί από αυτόν τον ίδιο τον Γράκχο για την διανομή σιταριού στο λαό. Αφού πέρασε παρά την θέλησή του, δεν άφησε, αν και ήταν ύπατος, να αναμειχθεί με τον λαό που θα λάμβανε σιτάρι από τα δημόσια καταστήματα. Ο Γράκχος που το παρατήρησε, και βλέποντας τον όρθιο ανάμεσα στο πλήθος, τον ρώτησε φωναχτά πως εναρμονίζεται αυτή η ενέργεια με τα εμπόδια που είχε προβάλει σ' αυτό το νόμο: «Πράγματι, απάντησε, θα εμποδίσω, όσο μπορώ, να μην κάνεις γενναιοδωρίες από τα αγαθά μου. Αλλά εάν καταφέρεις να τις κάνεις, θα ζητήσω το μερίδιό μου όπως και κάθε άλλος». Αυτός ο έντιμος πολίτης θα μπορούσε να επικρίνει πιο καθαρά αυτή τη διασκορπίση του χρήματος με το νόμο Σεμπρόνια; Διάβασε εντούτοις τις αγορεύσεις του Γράκχου: θα τον θεωρήσεις ως τον πιο σώφρονα χορηγό των δημοσίων χρημάτων. Ο Επίκουρος αρνείται ότι μπορεί κανείς να ζήσει ευχάριστα χωρίς την αρετή. Αρνείται ότι η τύχη έχει επιρροή στο σοφό: προτιμά την λιτότητα από την πολυτέλεια: υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει καμιά στιγμή που ο σοφός δεν είναι ευτυχισμένος. Ωραία λόγια, και άξια ενός φιλοσόφου. Αλλά εδώ τίποτα δεν συμβαδίζει με την ηδονή.

Αλλά, θα μου απαντήσει κάποιος, δεν μιλάει για την ηδονή όπως την καταλαβαίνεις. Α! λίγο μ' ενδιαφέρει. Αλλά σε αυτά που λέει για την ηδονή, δεν αντιλαμβάνομαι ούτε σκιά αρετής. Και, όταν θα σχηματίσω λανθασμένη ιδέα γι' αυτό που εννοεί ως ηδονή, κάνω επίσης λάθος για αυτό που είναι πόνος; Αλλά, αρνούμαι ότι η λέξη αρετή μπορεί να προφέρεται από έναν άνθρωπο που τοποθετεί το υπέρτατο κακό στον πόνο.<sup>10</sup>

## **Μάχη του Κικέρωνα ενάντια στους Επικούρειους**

Μερικοί επικούρειοι, οι καλύτεροι άνθρωποι στον κόσμο, επειδή δεν γνωρίζω κανέναν που να έχει λιγότερη ευστροφία, παραπονούνται ότι έχω την τάση να ρητορεύω ενάντια στον Επίκουρο. Λοιπόν! Δεν θα έλεγε κανείς ότι διεκδικούμε κάποια αξιοπρέπεια; Θεωρώ το υπέρτατο αγαθό στις ψυχικές ηδονές, αυτοί, το θεωρούν στις ηδονές του σώματος. Το τοποθετώ στην αρετή, εκείνος στην ηδονή. Σ' αυτό εδώ το πεδίο δίνουν τη μάχη, καλούν τους γείτονές τους να τους βοηθήσουν: το πλήθος σπεύδει. Όσο για μένα, τους δηλώνω ότι δεν με ενοχλεί, και με ευχαρίστηση θα δε-

<sup>10</sup>Tusculanes I. III , κεφ. XX.



χθώ ότι θελήσουν. Υπάρχει θέμα μεταξύ μας για τον Καρχηδονιακό πόλεμο; Ο Κάτων και ο Λέντουλος είχαν σχεδόν πάντοτε αντίθετη άποψη γι' αυτόν τον πόλεμο. Χωρίς αυτό να αποτελεί αιτία για την παραμικρή αλλαγή στην φιλία τους. Από την πλευρά τους οι επικούρειοι, παίρνουν το πράγμα πολύ ζεστά. Κυρίως καθώς έχουν να υπερασπιστούν μια γνώμη που δεν έχει τίποτα το γενναιόδωρο, και για το οποίο δεν θα τολμούσαν να εκδηλωθούν ούτε μέσα στη Σύγκλητο, ούτε μπροστά στο λαό, ούτε επικεφαλής ενός στρατού, ούτε μπροστά στους κήνσορες. Αλλά θα ασχοληθώ με αυτό το θέμα κάποια άλλη φορά, λιγότερο με πνεύμα ισχυρογνωμοσύνης και περισσότερο από την διάθεση να είμαι δίκαιος. Θα προειδοποιήσω μόνο τους οπαδούς αυτούς της ηδονής ότι, όταν θα είναι αλήθεια ότι ο σοφός έπρεπε να τα ανάγει όλα στις ηδονές των αισθήσεων, ή, για να μιλήσω ειλικρινά, στην ικανοποίησή του και στην ίδια του την ωφέλεια, καθώς αυτές οι δοξασίες δεν είναι πολύ αποδεχτές, θα κάνουν καλά να χαίρονται γι' αυτές κρυφά, και να μιλούν γι' αυτές στον κόσμο με λιγότερη ξιπασιά.<sup>11</sup>

### **Δημοτικότητα της επικούρειας φιλοσοφίας στην Ιταλία**

Μέχρι τώρα οι Ρωμαίοι τριγύρω μας δεν μας έδωσαν καθόλου ή σχεδόν καθόλου τα φώτα γι' αυτήν την αληθινή, γι' αυτήν την ωραία φιλοσοφία που φανέρωσε ο Σωκράτης, και που έχει διαιωνισθεί τόσο ανάμεσα στους περιπατητικούς όσο και ανάμεσα στους στωικούς που οι αντιγνωμίες, γεννημένες από το ότι εκφράζουν διαφορετικά την ίδια γνώμη, συζητούνται από τους ακαδημαϊκούς. Μέχρι τώρα, λέω, οι Ρωμαίοι μας έχουν γράψει λίγα πράγματα γι' αυτό το μέρος της φιλοσοφίας, είτε επειδή είναι πολύ απασχολημένοι αλλού, είτε επειδή δεν νομίζουν ότι μπορεί να γίνει αποδεκτή από έναν αδαή λαό. Όσο τηρούν σιγή για το θέμα αυτό, έχει αναδειχθεί ένας κάποιος Αμαφίνιος που έχει ξεφουρνίσει την θεωρία του Επίκουρου. Όλοι την αγκάλιασαν με θέρμη, ή γιατί ήταν πολύ εύκολη για να την διδαχθούν, ή γιατί τα θέλητρα της ηδονής αποδίδουν, ή ίσως και επειδή δεν έχει ακόμα δημοσιευθεί τίποτα καλύτερο στο θέμα της φιλοσοφίας. Πλήθος συγγραφέων ακολούθησαν τα χνάρια του Αμαφίνιου, γέμισαν με τα έργα τους ολόκληρη την Ιταλία. Και αντί να συμπεράνουν ότι η θεωρία

---

<sup>11</sup>Tuscoulanes I.III, ch 21.

τους, που είναι έτσι προσιτή, προσιτή και στο γούστο των αδαών, δεν έχει τίποτα που να έχει καλά ερευνηθεί, ισχυρίζονται ότι είναι, αντίθετα, αυτό που αξίζει.<sup>12</sup>

## **Ωραία λόγια του Επίκουρου και του Μητρόδωρου σε ανακολουθία με τις αρχές τους**

Προτιμούμε άραγε να μιμούμαστε τον Επίκουρο, που λέει συχνά ωραία πράγματα χωρίς να τον απασχολεί εάν ταιριάζουν με τις αρχές του; Για παράδειγμα, επαινεί την λιτότητα: Αυτό κάνει ένας φιλόσοφος. Αλλά αυτό θα άρμοζε σε έναν Σωκράτη, σε έναν Αντισθένη, όχι σε έναν άνθρωπο που θέτει το υπέρτατο αγαθό στην ηδονή, αρνείται ότι η ζωή μπορεί να είναι ευχάριστη, εάν δεν είναι σύμφωνη με την τιμή, με την φρόνηση, με την δικαιοσύνη. Τίποτα πιο σοβαρό, τίποτα πιο αντάξιο για τη φιλοσοφία, εάν όλα αυτά που λέει για την τιμή, για την φρόνηση και για τη δικαιοσύνη, δε τα είχε αναγάγει στην ευχαρίστηση. Το ότι λέει ότι η τύχη παίζει μικρό ρόλο στα θέματα του σοφού, τίποτα καλύτερο. Αλλά κάποιος που βλέπει τον πόνο όχι μόνο ως το μεγαλύτερο από τα κακά, αλλά ως το μόνο που πρέπει να φοβόμαστε, πρέπει να αντιμετωπίζει έτσι άφοβα την τύχη, ενώ μπορεί να του φορτώσει σε μια στιγμή τους πιο έντονους πόνους; Το ίδιο πράγμα αναφωνεί και ο Μητρόδωρος με καλύτερο τρόπο: «Ω τύχη, σε έχω προκαταλάβει και έχω φράξει κάθε σου παρείσφρηση!» αυτό θα ήταν ωραίο στο στόμα ενός Αρίστωνα από τη Χίο ή του στωικού Ζήγωνα, που δεν βλέπουν για κακό παρά μόνο αυτό που δεν είναι έντιμο. Αλλά εσύ Μητρόδωρε, δικαιούσαι να μιλάς έτσι; Εσύ, που περικλείεις το υπέρτατο αγαθό στο στομάχι σου, και που το κάνεις να εξαρτάται από μια σταθερή υγεία και από ένα μέλλον καλά εξασφαλισμένο, θα παινεύεσαι ότι έχει κλείσει όλες τις εισόδους στην τύχη; Και με ποιο τρόπο; Επειδή μπορείς να απογυμνωθείς από αυτά τα αγαθά. Εντούτοις αυτά είναι που γοητεύουν τους αδαείς: και είναι αυτές οι ωραίες φράσεις που ελκύουν τα πλήθη. Αλλά αυτοί που γνωρίζουν να κρίνουν δεν προσκολλώνται σ' αυτά που λέει κάποιος, εξετάζουν αυτά που πρέπει να λέει.<sup>13</sup>

---

<sup>12</sup>Tuscoulanes I.IV, ch 3.

<sup>13</sup>Tuscoulanes I.V, κεφ. 9.

## **Η ευτυχία μπορεί να συνδυαστεί με τους φυσικούς πόνους;**

Κικέρων: - Όλα όσα δίνει η τύχη δεν συγκρίνονται καθόλου με τη ζωή του σοφού. Και επειδή την οφείλει στα αγαθά της ψυχής, δηλαδή στις αρετές, είσαι αναγκασμένος να δεχθείς ότι οι σοφοί είναι ευτυχισμένοι.

Ακροατής:- Είναι ευτυχισμένοι και μέσα στα μαρτύρια και ακόμα ανάμεσα στα βασανιστήρια;

Κικέρων: - Νόμισες ότι εννοούσα ανάμεσα σε βιολέτες και τριαντάφυλλα; Λοιπόν! Ο Επίκουρος, που δεν έχει παρά το προσωπείο φιλοσόφου και που σφετερίζεται ξεδιάντροπα το όνομα του φιλοσόφου, θα έχει το θάρρος να υποστηρίξει αυτή την δοξασία, την οποία τίποτα δεν με εμποδίζει να χειροκροτήσω, ότι δεν υπάρχει καμιά στιγμή που ο σοφός, που βασανίζεται καίγεται, γίνεται κομμάτια, δεν μπορεί να αναφωνήσει: «Δεν υπολογίζω τίποτα από όλα αυτά!» Ο Επίκουρος, λέω, που τοποθέτησε το αποκορύφωμα των κακών στον πόνο και το αποκορύφωμα των αγαθών στην ηδονή, που κοροϊδεύει τις ωραίες μας διακρίσεις ανάμεσα σε αυτό που είναι έντιμο ή ντροπιαστικό, που κοινοποιεί ότι δεν έχουμε παρά λέξεις και κούφιους ήχους, που δίνει ως απόφθευγμα ότι το μόνο πράγμα που μας ενδιαφέρει είναι αυτό που μπορεί να κολακεύσει το σώμα ή να το τραυματίσει, αυτός ο άνθρωπος τελικά, που η κρίση του δεν διαφέρει καθόλου από το ένστικτο των ζώων, θα μπορέσει να ξεχαστεί ο ίδιος! Θα τολμήσει να περιφρονήσει την τύχη, αν και έχει στην εξουσία της όλα όσα αυτός υπολογίζει ως αγαθά ή ως κακά! Θα περηφανευθεί ότι είναι ευτυχής μέσα στα μαρτύρια ή μέσα στα βασανιστήρια, αυτός που έχει τον πόνο ως το μεγαλύτερο από τα κακά, ή ακόμα ως το μόνο από τα κακά! Επί πλέον εάν χρησιμοποιούσε αντίδοτα που θα μπορούσαν να μας ενισχύσουν ενάντια στον πόνο: το ψυχικό σθένος, για παράδειγμα, τον φόβο της ατίμωσης, την άσκηση και την συνήθεια στον πόνο, τα μαθήματα θάρρους, τη σκληρή και αρρενωπή ζωή. Αλλά όχι: θεωρεί τον εαυτό του ότι είναι αρκετά οχυρωμένος ενάντια στον πόνο με την ενθύμηση των ηδονών που έχει δοκιμάσει. Όμοιος με αυτόν που, στον καύσωνα του καλοκαιριού, θα νόμιζε ότι θα βρει ανακούφιση ενθυμούμενος ότι κάποτε είχε απολαύσει στο Αρπίνιο μας τη δροσιά των νερών των βουνών, σαν η θύμηση των ηδονών του παρελθόντος να μπορούσε να ελαφρύνει τα κακά του παρόντος! Όπως και να είναι, ένας τέτοιος άνθρωπος που έχει τολμήσει να προφέρει, ενάντια στις αρχές του, ότι ο σοφός είναι πάντοτε ευτυχισμένος, ποια θα είναι λοιπόν η γλώσσα αυτών που δεν γνωρίζουν κανένα αγαθό ή η αρετή δεν υπάρχει; Να πάψουν οι περιπατητικοί και η αρχαία Ακαδημία, κατά την

άποψη μου, να τραυλίζουν, και να διακηρύξουν ξεκάθαρα, και φωναχτά, ότι η ευτυχία μπορεί να κατέβει μέσα στον ταύρο του Φάλαρη<sup>14</sup>.

## **Η επικούρεια εγκράτεια**

Μπορείς να υποψιαστείς ότι ο Επίκουρος έχει τόσο πολύ φοβηθεί τον θάνατο και τον πόνο, αυτός που, καθώς έβλεπε τον θάνατο να πλησιάζει, έλεγε ότι ζούσε την πιο ωραία μέρα της ζωής του και που, μέσα στους πιο δυνατούς πόνους, ένοιωθε ανακουφισμένος με την ανάμνηση των φιλοσοφικών του ανακαλύψεων; Όταν μιλούσε με αυτόν τον τρόπο, δεν ήταν για να προσαρμοσθεί με τη στιγμή εκείνη. Γιατί υποστήριζε πάντοτε, μιλώντας για το θάνατο, ότι με τη διάλυση των οργανισμών μας, κάθε αίσθηση έχει σβήσει, και ότι από τότε και μετά δεν υπάρχει τίποτα πλέον που να μας αφορά. Σε σχέση με τον πόνο, η μεγάλη του δοξασία ήταν πάντοτε ότι πρέπει να παρηγορείται κανείς με τη σκέψη αυτή ότι οι δυνατοί πόνοι έχουν σύντομη διάρκεια και ότι οι μακροχρόνιοι είναι ελαφροί. Βρίσκεις ότι όλοι αυτοί οι άλλοι φιλόσοφοι, με τα μεγάλα τους λόγια, μας δίνουν γι' αυτά τα δύο θέματα καλύτερα μαθήματα; Για τις άλλες καταστάσεις που τις τοποθετούμε συνήθως στο επίπεδο των κακών, οι γιατροί μας και ο ίδιος ο Επίκουρος, μου φαίνονται ότι είναι όλοι τους αρκετά προετοιμασμένοι για να τα υπομείνουν. Γνωρίζεις ότι οι περισσότεροι άνθρωποι φοβούνται την φτώχεια, αλλά δεν βλέπω κανέναν φιλόσοφο να την φοβάται, ούτε ο Επίκουρος. Επειδή ποιος αρκείται σε λιγότερα από αυτόν; Ποιος έχει προπαγανδίσει καλύτερα την εγκράτεια; Χρειαζόμαστε χρήματα για να έχουμε να δώσουμε κάτι στην φιλοδοξία μας, στις καθημερινές μας δαπάνες: αλλά ο άνθρωπος που δεν γνωρίζει τίποτα από όλα αυτά, τι θα έκανε με τα χρήματα; Γιατί οι φιλόσοφοί μας δεν θα τα έβλεπαν με το ίδιο μάτι όπως έκανε Ανάχαρσης από τη Σκυθία, και να η επιστολή του σε κάποιον διάσημο από την Καρθαγένη ο οποίος του είχε στείλει δώρα: «ο Ανάχαρσης χαιρετά τον Χάννονα. Δεν χρειάζομαι παρά ένα ρούχο από δέρμα, όπως φοράνε στη χώρα μου. Η πατούσα των ποδιών μου είναι οι κάλτσες μου και η γη το κρεβάτι μου. Η τροφή μου είναι γάλα, τυρί και κρέας. Το καρύκευμά μου είναι η πείνα. Εάν σου αρέσει η ηρεμία, μπορείς να έρθεις να την αναζητήσεις σε μένα. Σε σχέση με τα πράγματα που μου έστειλες σαν δώρο και στα οποία δίνεις τόση σημασία, κράτησε τα για τους συμπολίτες σου ή για τους αθάνατους θεούς». Δεν αγνοείς οπωσδήποτε σε πόσες κατηγορίες

<sup>14</sup>Tuscoulanes I.V, κεφ. 26.

ο Επίκουρος έχει διακρίνει τις επιθυμίες του ανθρώπου. Η διαίρεση του μπορεί να μην είναι πολύ σωστή, αλλά έχει την χρησιμότητά της.<sup>15</sup>

Όλη η θεωρία του Επικούρου για το θέμα αυτό είναι ότι πρέπει να αναζητάει κανείς την ηδονή γι' αυτήν την ίδια, επειδή είναι ηδονή, και ότι πρέπει ομοίως να αποφεύγει πάντοτε τον πόνο, επειδή είναι πόνος. Έτσι ο σοφός, βάζοντας και τη μια και τον άλλο στη ζυγαριά, θα αρνηθεί την ηδονή, εάν πρέπει να περιμένει από αυτήν μεγαλύτερο πόνο, και θα αναζητήσει τον πόνο, εάν πρέπει να του δώσει μεγαλύτερη ηδονή. Προσθέτει ότι κάθε ηδονή, αν και προέρχεται από τις αισθήσεις, πρέπει να ανάγεται στην ψυχή. Το σώμα, λέει, δεν αισθάνεται παρά την ηδονή του παρόντος, αλλά η ψυχή μοιράζεται με το σώμα ηδονή του παρόντος, απολαμβάνει εκ των προτέρων ηδονή που υπόσχεται στον εαυτό της και δεν αφήνει ποτέ να εξανεμίζεται τελείως η ηδονή του παρελθόντος. Έτσι κάνει ένας σοφός άνθρωπος, με άλλα λόγια, έναν ιστό ηδονών χωρίς τέλος.<sup>16</sup>

Για τις καθημερινές ανάγκες της ζωής, ο Επίκουρος, σύμφωνα με τις ίδιες αρχές, καταργεί την πολυτέλεια και την μεγαλοπρέπεια του τραπεζιού, επειδή η φύση αρκείται στα λίγα. Και ποιος δεν εγκρίνει, πράγματι, ότι η όρεξη είναι το καλύτερο από όλα τα καρυκεύματα;<sup>17</sup>

---

15Βλέπε για τη διαίρεση αυτή στο De Finibus II κεφ. 9.

16Tuscoulanes I.V, 3κεφ.3.

17Αυτές οι λίγες γραμμές περικλείουν πλήρη περίληψη των επικούρειων αρχών.

### III. ΠΕΡΙ ΚΑΘΗΚΟΝΤΩΝ - DE OFFICIIS

#### **Το αληθινό αγαθό και η αληθινή ωφέλεια είναι η εντιμότητα**

Μπορεί να έχουμε κάτι ωφέλιμο σε κάτι που θα ήταν αντίθετο στην επιβλητική ένωση των αρετών; Εντούτοις κάποιοι φιλόσοφοι, μαθητές του Αρίστιππου, που ονομάζονται Κυρηναϊκοί, και ακόμα κάποιοι άλλοι που τους ονομάζουν Αννικερικούς, δεν αναγνωρίζουν το αγαθό παρά μόνο στην ηδονή, αν και βρίσκουν αξιέπαινη την αρετή, είναι εξαιτίας της ηδονής που είναι η πηγή της. Η επιρροή τους έχει περάσει, και στη θέση τους ανθίζει ο Επίκουρος, υποστηρικτής και κορυφαίος μιας σχεδόν παρόμοιας θεωρίας. Αυτούς τους ανθρώπους πρέπει να τους πολεμήσουμε, όπως λένε, με το πεζικό και με το ιππικό, εάν θέλουμε να υπερασπίσουμε και να διατηρήσουμε τα δικαιώματα της εντιμότητας. Επειδή, εάν είναι αλήθεια, όπως το έγραψε ο Μητρόδωρος, ότι όχι μόνο η ωφέλεια, αλλά ολόκληρη η ευτυχία της ζωής συνίσταται στην καλή κατάσταση του σώματος, και στην βεβαιότητα ότι θα την απολαμβάνουμε πάντοτε, βέβαια μια παρόμοια ωφέλεια, που είναι σύμφωνα με αυτούς το υπέρτατο αγαθό, θα βρίσκεται σε πόλεμο με την εντιμότητα. Πράγματι, που θα βρει τη θέση της η φρόνηση; Θα αναζητήσει ίσως παντού ηδονές; Περίεργη υποβάθμιση μιας αρετής, που έχει γίνει δούλη της ηδονής! Και σε τι θα χρησιμοποιήσει την κρίση της; Να διαλέξει απολαύσεις με γούστο; Υποθέτοντας ότι τίποτε δεν είναι πιο ευχάριστο, μπορεί να φανταστεί κανείς κάτι πιο ντροπιαστικό; Από άλλη μεριά, εάν κάνουμε τον πόνο το μεγαλύτερο από τα κακά, ποια θέση θα δώσουμε στην ανδρεία, που είναι η περιφρόνηση των πόνων και της κούρασης; Μάταια σε σχέση με αυτό, όπως σε πολλά σημεία, ο Επίκουρος αραδιάζει για τον πόνο αποφθέγματα αρκετά ενθαρρυντικά. Πρέπει να σταματήσουμε, όχι σε αυτά που λέει, αλλά σε αυτά που έπρεπε να λέει, για να είναι σύμφωνος με τη θεωρία του, σύμφωνα με την οποία δεν υπάρχει αγαθό εκτός από την ηδονή, κακό εκτός από τον πόνο. Είναι σαν να ήθελα να τον ακούσω για την αυτοσυγκράτηση και την εγκράτεια. Χωρίς αμφιβολία, δεν κάνει λάθος όταν μιλά γι' αυτήν, και σε πολλά σημεία, αλλά είναι αυτό που λέγεται υπεράσπιση ενάντια στον εαυτό του. Πως, πράγματι, μπορούμε να εγκωμιάσουμε την εγκράτεια, όταν παίρνουμε την ηδονή για υπέρτατο αγαθό; Η εγκράτεια δεν είναι ο εχθρός των παθών, και τα πάθη αγαπημένα της ηδονής; Κατά τα άλλα, σε ότι αφορά στις τρεις αυτές αρετές εκφράζονται διαφορούμε-

να όσο καλύτερα μπορούν, και όχι χωρίς ανταπόκριση. Παραδέχονται τη φρόνηση, ως επιστήμη που προσφέρει τις ηδονές, παραμερίζει τους πόνους. Ξεμπερδεύουν ομοίως με οποιονδήποτε τρόπο με την ανδρεία, λέγοντας ότι προσφέρει το μέσο για να περιφρονήσουμε το θάνατο και υπομένουμε τους πόνους. Δίνουν μάλιστα ρόλο στην εγκράτεια, δύσκολα χωρίς αμφιβολία, αλλά όσο καλύτερα μπορούν: Λένε ότι η υπέρτατη ηδονή δεν είναι παρά η απουσία πόνου. Η δικαιοσύνη τους ενοχλεί, ή μάλλον τη βάζουν στην άκρη, όπως όλες τις αρετές που είναι συνυφασμένες με την ανθρώπινη κοινωνία. Πράγματι, ούτε η καλοσύνη, ούτε η ελευθεριότητα, ούτε η γλυκύτητα δεν μπορούν να υπάρξουν, ούτε και η φιλία εάν, αντί να τις αναζητήσουμε γι' αυτές τις ίδιες, τις αναγάγουμε στην ηδονή και στο συμφέρον. Ας συνοψίσουμε με λίγα λόγια. Όταν θα λέγαμε ότι η ηδονή έχει τουλάχιστον την όψη του ωφέλιμου, δεν μπορεί να έχει καμιά σχέση με την εντιμότητα. Και, για να μην της αρνηθούμε τα πάντα, ίσως θα ήταν καρύκευμα στα πράγματα της ζωής. Αλλά για την ωφέλεια, δεν θα έχει ποτέ.<sup>18</sup>

---

18De Officiis I.III, κεφ. 33.

#### IV. ΓΙΑ ΤΗ ΦΥΣΗ ΤΩΝ ΘΕΩΝ -DE NATURA DEORUM

##### Οι θεοί του Επικούρου

Ο Βελλήϊος τότε, με αυτοπεποίθηση, καλού επικούρειου που δεν φοβάται τίποτα ώστε να φαίνεται ότι έχει αμφιβολία σε οποιοσδήποτε σημείο, μίλησε σαν να έφτασε κατ' ευθείαν από τη συνάθροιση των θεών στα μετακόσμια του δασκάλου του. Αυτά που θα ακούσετε, λέει, δεν είναι ονειροπολήσεις του αέρα, κενές εικασίες, δεν είναι θέμα ενός θεού κατασκευαστή και αρχιτέκτονα του κόσμου όπως αυτός του Πλάτωνα στον Τίμαιο, ούτε αυτής της Πρόνοιας των στωικών που, στα λατινικά ονομάζεται *Providentia* και που μας κάνει να σκεφτόμαστε μια γριά που καυχιέται ότι γνωρίζει το μέλλον. Ούτε θα περιγράψω έναν κόσμο που έχει ψυχή και αισθήσεις, ένα θεό με σφαιρική μορφή που περιστρέφεται, ζωντανή φωτιά, στον εαυτό του, όλα τερατώδεις φαντασίες άξιες των ονειροπόλων, περισσότερο παρά υλικό για ανάπτυξη ιδεών από τους φιλοσόφους...<sup>19</sup>

Είναι πράγματι πολύ ανώτερες από τις φαντασιώσεις των ποιητών, που η γλυκύτητα των φωνών που τα διαδίδουν τα κάνει πιο επικίνδυνα, δεν είναι πολύ πιο παράλογα: μας έχουν δείξει θεούς πυρπολημένους με οργή και παρασυρμένους από ξέφρενο πάθος, μας έκαναν μάρτυρες των πολέμων τους, των μαχών στις οποίες εμπλέκονται, στους αγώνες που υποστηρίζουν, των τραυματισμών που δέχονται, μας έχουν πει για τα μίσση τους, τις διαφωνίες τους και τους τσακωμούς τους, τη γέννησή τους, το θάνατό τους, τους θρήνους τους, την καταστροφή της φιληδονίας τους; ...<sup>20</sup>

Στα λάθη των ποιητών μπορούμε να προσθέσουμε τα θαύματα που διηγούνται οι μάγοι, τις ανοησίες των Αιγυπτίων στην ίδια τάξη ιδεών και τέλος τις γνώμες του λαού που διακρίνονται για την ασυνέπεια τους και την απομάκρυνση τους από την αλήθεια. Όταν σκεφτόμαστε τις πεπειθήσεις αυτές που γίνονται αποδεκτές με τόση ελαφρότητα, αυτές τις μωρολογίες, θα έπρεπε να προσκυνάμε τον Επικούρο και να τον τοποθετήσουμε τον ίδιο στο πλήθος των θεϊκών αυτών πλασμάτων για τα οποία μιλάμε.

Μόνος, πράγματι, βεβαιώνει πρώτα από όλα ότι υπάρχουν θεοί διότι η φύση έχει αποτυπώσει την έννοια σε όλες τις ψυχές. Ποία είναι η έννοια σε όλο το ανθρώπινο

<sup>19</sup>De Natura Deorum I, κεφ. VIII.

<sup>20</sup>De Natura Deorum I, κεφ. XVI.



γένος, ποια είναι η φυλή που, χωρίς να έχει λάβει καμιά διδασκαλία, δεν έχει, εκ των προτέρων, συγκεκριμένη ιδέα για τους θεούς;

Είναι αυτό που ο Επίκουρος ονομάζει *πρόληψη*, δηλαδή η παράσταση αντικειμένου που έχει αποκτηθεί εκ των προτέρων διαμέσου των αισθήσεων, παράσταση χωρίς την οποία δεν θα μπορούσαμε να το αντιληφθούμε, ούτε να επιχειρήσουμε οποιαδήποτε έρευνα που το αφορά ούτε να φιλονικήσουμε. Έχουμε μάθει την σπουδαιότητα και την χρησιμότητα της αρχής αυτής στο βιβλίο *Περί κριτηρίου ή Κανών*, που θα νόμιζε κανείς ότι έπεσε από τον ουρανό, που έγραψε ο Επίκουρος για το κριτήριο και τον κανόνα της αλήθειας.<sup>21</sup>(16)

Βλέπετε τώρα ότι έχει τεθεί πολύ καθαρά η αρχή από την οποία όλη μας η έρευνα πρέπει να εμπνέεται. Επειδή, πράγματι, αυτός ο τρόπος αντίληψης δεν έχει καθιερωθεί εξ' αιτίας εκπαίδευσης, εθίμων, σύμβασης, και πρόκειται για μια πίστη σταθερή και ομόφωνη, δεν μπορούμε να μην συμφωνήσουμε ότι οι θεοί υπάρχουν εφ' όσον έχουμε γι' αυτούς έννοια αποτυπωμένη σε μας ή ακριβέστερα έμφυτη γνώση: μια κρίση, στην οποία προσχωρούν όλοι διότι έτσι είναι φτιαγμένοι, είναι κατ' ανάγκη αληθινή.

Πρέπει λοιπόν να παραδεχθούμε ότι υπάρχουν θεοί. Υπάρχει ένα δεύτερο σημείο στο οποίο όλοι σχεδόν, φιλόσοφοι και αδαείς, συμφωνούν: σύμφωνα με αυτό που ονόμασα αντίληψη, θα μπορούσαμε να πούμε επίσης εκ των προτέρων αντίληψη (σε νέες ιδέες πρέπει να χρησιμοποιούμε νέους όρους, όπως το έκανε ο Επίκουρος που χρησιμοποίησε τη λέξη *πρόληψις* που κανείς δεν τόλμησε να χρησιμοποιήσει πριν από αυτόν), έχουμε αυτή την πεποίθηση ότι οι θεοί είναι αθάνατοι και απολαμβάνουν την τέλεια ευτυχία. Αυτή η ίδια η φύση που έβαλε μέσα μας την παράσταση των θεών έχει χαράξει στο πνεύμα μας την ιδέα της αθανασίας τους και αυτήν της μακαριότητάς τους.

Επειδή έτσι έχουν τα πράγματα, πρέπει να κρατήσουμε ως αληθινή την πρόταση αυτή που διατύπωσε ο Επίκουρος: «ένα ον αιώνιο και μακάριο δεν ασχολείται αυτό το ίδιο με καμιά υπόθεση και δεν απαιτεί από κανένα να του δώσει οποιαδήποτε ενόχληση, κανείς δεν μπορεί να προκαλέσει την οργή του ούτε να κερδίσει την εύνοιά του, καθόσον τέτοιου είδους συμπεριφορές είναι σημεία αδυναμίας». Θα είχα πει αρκετά γι' αυτό το θέμα, εάν έπρεπε να μας απασχολήσει εδώ μόνο η ευσεβής λατρεία προς τους θεούς και η απελευθέρωση από την δεισιδαιμονία: πράγματι η υπεροχή

---

21De Natura Deorum I, κεφ. XVI.

των θεών, που είναι όντα αιώνια και που απολαμβάνουν απόλυτη ευτυχία, ζητά τιμές, η ίδια η τελειότητα ενός πράγματος που το καθιστά άξιο λατρείας και κάθε φόβος που θα μπορούσε να εμπνεύσει η οργή των θεών ή η δύναμή τους που είναι αρκετά απόμακρος. Πρέπει πράγματι να γνωρίζουμε ότι δεν υπάρχει κανένας θυμός να φοβόμαστε, καμία εύνοια να ελπίζουμε από όντα που, εξ' ορισμού, είναι αθάνατα και μακάρια, δεν μπορούν λοιπόν να είναι απειλητικά για μας.

Αλλά για να ενισχύσουμε περισσότερο αυτή τη πίστη, νοιώθουμε την ανάγκη να γνωρίζουμε ποια είναι η μορφή των θεών, ποια είναι η ζωή τους, με τι ασχολείται το πνεύμα τους, ποιες είναι οι δραστηριότητες τους.<sup>22</sup>

Γι' αυτό που είναι η μορφή τους, η φύση από τη μια μεριά μας κατευθύνει να σχηματίσουμε συγκεκριμένη ιδέα και η λογική μας οδηγεί σ' αυτήν από την πλευρά της. Για όλους εμάς, για τους ανθρώπους όλων των εθνών, καμία μορφή εκτός από την ανθρώπινη δεν ταιριάζει. Ποια άλλη μας προσφέρεται τόσο στον ύπνο μας όσο και στον ξύπνιο μας; Αλλά για να μην επανέρχομαι συνέχεια στα πρώτα δεδομένα της γνώσης, παρατηρώ ότι η λογική μας επιβάλλει να συμπεράνουμε το ίδιο. Επειδή πράγματι πρόκειται για όντα που υπερέχουν απ' όλους σε τελειότητα, τόσο και για τη μακαριότητά τους όσο και για την αθανασία τους, η μορφή που είναι κατάλληλη γι' αυτούς πρέπει η είναι η πιο ωραία, και όμως από τον τρόπο με τον οποίο τα μέλη συγκροτούνται, από την ευγένεια των γραμμών, από όλη την εξωτερική εμφάνιση, η ανθρώπινη μορφή δεν είναι η ωραιότερη από όλες;

Τουλάχιστον οι στωικοί δάσκαλοί σου, Μπάλμπο (δεν απευθύνομαι στο φίλο μου τον Κόττα, αυτός θα πει άλλοτε ναι άλλοτε όχι), όταν περιγράφουν τη δημιουργία του κόσμου από έναν θεϊκό τεχνίτη, δεν παραλείπουν να δείξουν ότι όλα τα μέλη του σώματος είναι καλά προσαρμοσμένα όχι μόνο από άποψη χρήσης, αλλά επίσης για να δώσουν στο σύνολο ομορφιά. Εάν ο άνθρωπος κρατά λόγω της κατασκευής του την πρώτη θέση μεταξύ των ζωντανών όντων, ένας θεός, επειδή είναι και αυτός ζωντανό όν, δεν είναι δυνατό να υπολείπεται από το να έχει ακριβώς την ίδια κατασκευή επειδή αυτή είναι η ωραιότερη. Και επειδή εξυπακούεται ότι οι θεοί είναι απόλυτα ευτυχισμένοι, ότι κανείς δεν μπορεί να είναι ευτυχισμένος εάν δεν έχει αρετή, ότι η αρετή δεν γίνεται αντιληπτή χωρίς το λογικό ούτε το λογικό χωρίς την ανθρώπινη μορφή, πρέπει να παραδεχθούμε ότι αυτή η μορφή είναι η μορφή των θεών. Η εμφάνισή

---

<sup>22</sup>De Natura Deorum I, κεφ. XVII.

τους δεν είναι πάντοτε σωματική για να μιλήσουμε σωστά, αλλά κάτι που μοιάζει με σώμα και στο οποίο κυκλοφορεί όχι αίμα, αλλά υγρό που μοιάζει με αίμα. <sup>23</sup>

Εδώ υπάρχουν διαφορές που μόνο ένα διεισδυτικό πνεύμα θα μπορούσε να αντιληφθεί και που παρουσιάζονται στα γραπτά του Επικούρου τόσο έξυπνα ώστε να μπορεί και ο πρώτος τυχόν να τις αντιληφθεί. Εμπιστευόμενος την ευφυΐα σας, θα μιλήσω εντούτοις πιο σύντομα από ότι απαιτεί το θέμα.

Ο Επικούρος λοιπόν, που δεν έβλεπε μόνο τα πράγματα που είναι βαθιά κρυμμένα, αλλά τα άγγιζε κατά κάποιο τρόπο με τα χέρια του, διδάσκει πρώτα από όλα ότι λόγω της ουσίας τους και της φύσης τους, οι θεοί δεν γίνονται αντιληπτοί με τις αισθήσεις, αλλά με το πνεύμα. Ούτε τους γνωρίζουμε όπως γνωρίζουμε τα υλικά πράγματα στα οποία, εξ' αιτίας της σύνθεσής τους, ο Επικούρος δίνει το όνομα *στερέμνια*. Από αυτά εδώ αντιλαμβανόμαστε την στερεότητα και κάθε ένα από αυτά παραμένει αριθμητικά ολόιδιο με τον εαυτό του, ενώ αντιλαμβανόμαστε τους θεούς από μια ροή όμοιων ειδώλων που ενώνονται μεταξύ τους: όταν ένα ρεύμα χωρίς τέλος από όμοια είδωλα σχηματίζεται από άπειρα τον αριθμό άτομα και μας παρουσιάζεται, το πνεύμα μας προσηλώνεται με ευχαρίστηση σ' αυτό το θέαμα και η νόηση μας αντιλαμβάνεται την ιδέα ενός όντος μακαρίου και αιωνίου...<sup>24</sup>

Η σχολή σου και συ ό ίδιος, Μπάλμπο, έχετε συνήθεια να μας ρωτάτε τι είδους ζωή περνούν οι θεοί μας, πως περνούν τον καιρό τους. Απαντώ ότι δεν μπορούμε να φανταστούμε τίποτα πιο ευτυχισμένο, ότι όλα αυτά που μπορούν να κάνουν την ύπαρξη γλυκιά κυλούν γι' αυτούς ασταμάτητα: ένας θεός δεν χρειάζεται να έχει δραστηριότητα, καμιά εργασία δεν τον απορροφά, γλυτώνει κάθε δουλειά του παρόντος, χαίρεται μέσα στην σωφροσύνη του και στην αρετή του, έχει μπροστά του προοπτική χωρίς τέλος για ηδονές και δεν υπάρχει τίποτα που μπορεί να εξισώσει τη γοητεία ούτε να μετριάσει την ευχαρίστηση από αυτές. <sup>25</sup>

---

23De Natura Deorum I, κεφ. XVIII.

24De Natura Deorum I, κεφ. XIX.

25De Natura Deorum I, κεφ. XIX.

## **Κριτική για την πρόνοια των Στωικών**

Αυτόν εδώ τον θεό, Μπάλμπο, μπορούμε δίκαια να τον ανακηρύξουμε μακάριο, σε ότι αφορά τον δικό σας, είναι, θα έλεγα, υπερφορτωμένος στη δουλειά. Εάν ταυτίζεται με τον κόσμο, οφείλει να γυρίζει γύρο από τον άξονα του ουρανού με ταχύτητα που ξεπερνά τη φαντασία, χωρίς ανάπαυλα ούτε για μια στιγμή. Ποιο όν γνωρίζει λιγότερη ξεκούραση και πως μπορούμε να αντιληφθούμε την ευτυχία όταν η ξεκούραση είναι αδύνατη; Εάν τώρα υπάρχει στον κόσμο ένας θεός που τον ρυθμίζει και τον κυβερνά, που κανονίζει την πορεία των άστρων, την εναλλαγή των εποχών, τηρεί την τάξη στην πορεία όλων των τμημάτων του σύμπαντος, επιβλέπει τις στεριές και τις θάλασσες και εξασφαλίζει στον άνθρωπο την ικανοποίηση των ζωτικών του αναγκών, σίγουρα είναι επιφορτισμένος με πολύ βαρύ και κοπιαστικό έργο!<sup>26</sup>

## **Κριτική για το πεπρωμένο των Στωικών**

Εδώ είναι η προέλευση της αναγκαιότητας στην οποία δίνετε το όνομα της μοίρας. Τι εκτίμηση μπορούμε να έχουμε σε μια φιλοσοφία σύμφωνα με την οποία τα πάντα συμβαίνουν εξ' αιτίας ενός σταθερού πεπρωμένου, γνώμη που είναι ίδια με αυτή που έχουν οι γριές, ιδιαίτερα οι ανόητες. Και στη συνέχεια ακολουθεί η γνώμη σας για την *μαντικήν*, στα λατινικά *divinatio*: Εάν σας ακούγαμε θα είμαστε βουτηγμένοι σε τέτοια δεισιδαιμονία που θα θεωρούσαμε οιωνοσκόπους, μάντεις, προφήτες και υποτιθέμενους ερμηνευτές ονείρων, σαν πρόσωπα που αξίζουν κάθε σεβασμό.

Ο Επίκουρος μας ελευθέρωσε από αυτό τον τρόμο, χάρις σ' αυτόν αναπνέουμε ελεύθερα, δεν φοβόμαστε τους θεούς και, το γνωρίζουμε, δεν έχουν καμιά ιδέα να κάνουν κάτι που να επιβαρύνει αυτούς τους ίδιους ούτε επιδιώκουν να επιβάλουν τον παραμικρό φόβο σε άλλους, τιμούμε την φύση και δεν βάζουμε τίποτα άλλο πάνω από αυτήν: αυτή είναι για μας αντικείμενο ιερής λατρείας.<sup>27</sup> (20)

---

26De Natura Deorum I, κεφ. XX.

27De Natura Deorum I, κεφ. XX.

## **Απάντηση στον Επίκουρο – Κριτική στην επικούρεια θεωρία για την ύπαρξη των θεών**

Το αποφασιστικό επιχείρημα που μας υποχρεώνει να αναγνωρίσουμε την ύπαρξη των θεών, είναι, διακήρυξες, ότι οι άνθρωποι από όλα τα έθνη και όλες τις φυλές πιστεύουν σ' αυτήν. Πέραν από το ότι δεν έχει μεγάλη βαρύτητα, περικλείει ένα σφάλμα. Κατά πρώτον από πού γνωρίζεις τι σκέπτονται τα έθνη; Εκτιμώ, σε ότι αφορά τον εαυτό μου, ότι υπάρχουν πολλοί λαοί αρκετά βυθισμένοι στην αγριότητα ώστε να μην έχουν την παραμικρή ιδέα για τους θεούς. Αλλά τι γνώμη έχεις για τον Διαγόρα που τον έχουν ονομάσει άθεο; Αυτός και, αργότερα, ο Θεόδωρος δεν αρνήθηκαν ανοικτά τους θεούς; Εσύ ο ίδιος αναφέρθηκες στον Πρωταγόρα από τα Άβδηρα. Ο σοφιστής αυτός, ο μεγαλύτερος στην εποχή του, έχοντας αναφέρει στην αρχή του βιβλίου του αυτή την πρόταση: «Σε ότι αφορά τους θεούς δεν θα μπορούσα να πω εάν υπάρχουν ή δεν υπάρχουν»...<sup>28</sup>

## **Η θεϊκή οκνηρία είναι πρότυπο για να το προτείνουμε στους ανθρώπους;**

Και μέμφεσαι αυτούς που, αντικρίζοντας τον κόσμο, αντικρίζοντας τα μέρη από τα οποία αποτελείται, θα μπορούσαμε να πούμε τα μέλη του, τον ουρανό, τις στεριές, τις θάλασσες, αντικρίζοντας επίσης τον ήλιο, τη σελήνη, τα άστρα που τα έχουν για στολίδια, έχοντας μάθει να αναγνωρίζουν την κανονικότητα των εποχών, τις αλλαγές και τις αλληλοδιαδοχές, έχουν κρίνει ότι για την δημιουργία αυτού του συνόλου, για το θέσει σε κίνηση, για να το ελέγξει και να το κυβερνήσει, υπήρχε μια ανώτερη κυρίαρχη φύση ; Υποθέτοντας ότι, έχουν ξεφύγει από τον ορθό δρόμο βλέπω τουλάχιστον ποια ιδέα τους κατευθύνει, αλλά εσύ; Ποιο είναι το αριστούργημα, ποια είναι η κατασκευή που της αξίζει ο θαυμασμός που θα μπορούσε να φαίνεται ότι οφείλεται σε μια θεϊκή νόηση και σου επιτρέπει να βεβαιώσεις την ύπαρξη των θεών; Είχα, λες, εντυπωμένη στην ψυχή μου, την αναπαράσταση του θεού. Και ακόμα, όπως φαντάζομαι αυτή ενός Δία με γένια, μιας Αθηνάς με περικεφαλαία, δεν θα μπορούσες να τους σκεφθείς διαφορετικά, πιστεύεις ότι είναι έτσι; Πόσο μεγαλύτερη αξία έχουν οι πεποισθήσεις του αγράμματος πλήθους που δεν αποδίδουν μόνο σε ένα θεό τα μέλη του ανθρωπίνου σώματος αλλά αλλά επίσης και τη χρήση τους. Τον παριστάνουν να έχει

---

28De Natura Deorum I, κεφ. XXIII.

τόξο, βέλη, δόρυ, ασπίδα, τρίαινα, κεραυνό και αν δεν βλέπουν τους θεούς σε δράση, τουλάχιστον δεν μπορούν να αντιληφθούν ένα θεό σε αδράνεια.

Ακόμα και αυτοί οι Αιγύπτιοι, τους οποίους κοροϊδεύουμε, δεν θεοποίησαν κανένα ζώο παρά μόνο λόγω κάποιας υπηρεσίας που τους παρείχε. Έτσι οι ίβεις, που είναι μεγάλα πουλιά, με δυνατά πέλματα, με μακρύ ράμφος, είναι φοβεροί διώκτες για τα φίδια, απομακρύνουν από την Αίγυπτο μια μάλιστα σκοτώνοντας και καταβροχθίζοντας τα ιπτάμενα φίδια που ο άνεμος της Αφρικής φέρνει από την Λιβύη ώστε τα ζώα αυτά να μην καταστρέφουν τη χώρα με το δάγκωμά τους, όταν είναι ζωντανά και να μην την βρομίζουν όταν είναι ψόφια. Θα μπορούσα να μιλήσω για τις υπηρεσίες που προσφέρουν οι ιχνεύμονες, οι κροκόδειλοι, οι γάτες, αλλά δεν θέλω να μακρηγορήσω. Θα κλείσω λέγοντας ότι οι βάρβαροι έχουν προαγάγει στο επίπεδο των θεών κάποια ζώα λόγω της χρησιμότητάς τους, οι θεοί σας όχι μόνο δεν έχουν στο ενεργητικό τους τίποτα καλό για σας, αλλά δεν κάνουν απολύτως τίποτα. Ένας θεός, λέει ο Επίκουρος, δεν έχει κανενός είδους σκοτούρες και γι' αυτόν πράγματι, όπως για τα πολύ κακομαθημένα παιδιά, η τεμπελιά είναι το καλύτερο πράγμα στον κόσμο.<sup>29</sup>

Αλλά αυτά τα ίδια τα παιδιά όταν δεν εργάζονται πια, ψυχαγωγούνται παίζοντας. Αυτός που τον ονομάζετε θεό σας απολαμβάνει ανάπαυση τόσο κοντινή στην αποχαύνωση ώστε εάν κινιόταν θα έπρεπε να φοβηθούμε ότι δεν θα μπορούσε πλέον να βρίσκεται στην τάξη των ευτυχισμένων, δεν είναι αλήθεια; Μιλώντας έτσι δεν καταδικάζετε μόνο τους θεούς στην ακινησία, δεν τους κάνετε μόνο ανίκανους για οποιαδήποτε θεϊκή ενέργεια, αλλά κάνετε ότι μπορείτε ώστε ακόμη και οι άνθρωποι να είναι αδρανείς επειδή, ακόμα και σε έναν θεό, η εκτέλεση οποιασδήποτε πράξης είναι ασύμβατη με την ευτυχία.<sup>30</sup>

## **Η αρετή, προϋπόθεση για την ευτυχία στους θεούς όπως στους ανθρώπους**

Ας δούμε τώρα την ευτυχία του θεού. Χωρίς την αρετή, βέβαια με κανένα τρόπο δεν γίνεται αντιληπτή, αλλά η αρετή είναι ενεργητική και ο θεός σας είναι αδρανής, δεν κατέχει λοιπόν την αρετή ούτε, κατά συνέπεια, την ευτυχία.

---

29De Natura Deorum I, κεφ. XXXVI.

30De Natura Deorum I, κεφ. XXXVII.

Ποια είναι λοιπόν η ζωή τους; Συνεχής διαδοχή αγαθών, λες, χωρίς ποτέ να τους βρίσκει κάποιο κακό. Αλλά από ποια αγαθά είναι τόσο πλούσιοι; Από ηδονές, νομίζω, από ηδονές που αναφέρονται στο σώμα, επειδή δεν γνωρίζετε καμία από αυτές που να μην έχει τη προέλευσή της από το σώμα και ανάγετε τα πάντα στην σωματική ηδονή. Δεν νομίζω, Βελλήϊε, ότι μοιάζεις με άλλους επικούρειους που δεν είναι πιστοί στις διδασχές του δασκάλου. Κάποια λόγια του Επίκουρου τους προκαλούν σύγχυση : διακηρύσσει ότι δεν γνωρίζει κανένα αγαθό που να μην συνδέεται με τις ηδονές των αισθήσεων, με τις σαρκικές ηδονές και δεν κοκκινίζει να τις απαριθμεί.

Ποια διαλεχτά εδέσματα, ποια ποτά, ποια είδη ήχων ή ανθέων, ποια αγγίγματα, ποια αρώματα χρησιμοποιείτε για να πλημμυρίσετε τους θεούς με ηδονή; Οι ποιητές τους προσφέρουν απολαυστικά γεύματα, η Ήβη και ο Γανυμήδης τους γέμιζαν τα ποτήρια, και συ Επίκουρε τι θα κάνεις; Δεν αντιλαμβάνομαι από πού ο θεός σας θα μπορούσε να πάρει όλες αυτές τις απολαύσεις, ούτε πως θα τις χρησιμοποιούσε. Οι άνθρωποι είναι λοιπόν από τη φύση περισσότερο προικισμένοι από ότι οι θεοί να ζουν στην ευτυχία επειδή είναι ικανοί να ευχαριστηθούν πολύ μεγαλύτερο αριθμό από απολαύσεις. Αλλά, θα πεις, δεν πρόκειται για αυτές τις κούφιας ηδονές στις οποίες ταιριάζει το όνομα του γαργαλισματος των αισθήσεων (χρησιμοποιώ εδώ τον όρο του Επίκουρου). Μέχρι που θα φτάσει η κοροϊδία σου; Ο φίλος μου ο Φίλων, και αυτός, δεν μπορούσε να υποφέρει του επικούρειους να δίνουν την εντύπωση ότι περιφρονούσαν αυτές τις εύκολες ηδονές που μαλακώνουν τις ψυχές, η εξαιρετική του μνήμη του επέτρεπε να απαγγέλλει κατά λέξη πάμπολλες φράσεις βγαλμένες από τα συγγράμματα του Επίκουρου, επαναλάμβανε έτσι πολλές και πολύ απρόσεκτες φράσεις του Μητρόδωρου, θεματοφύλακα της επικούρειας σοφίας: Δεν επέκρινε τον αδελφό του Τιμοκράτη επειδή αμφέβαλε ότι μέτρο κάθε ευτυχίας ήταν η κοιλιά; Δεν το είπε μόνο μια φορά, αλλά συχνά.

Βλέπω, Βελλήϊε, ότι δεν αντιλέγεις σ' αυτά, επειδή γνωρίζεις τα κείμενα, εάν διαφωνούσες, θα σου έδινα τους τόμους. Παρατήρησε ότι δεν ασχολούμαι τώρα με την δοξασία που ανάγει όλα τα αγαθά στην ηδονή, αυτό είναι άλλο θέμα, αποδεικνύω ότι οι θεοί σας αγνοούν την ηδονή, και ότι, κατά συνέπεια, με τους ίδιους τους όρους των αρχών σας, δεν μπορούν καθόλου να θεωρηθούν μακάριοι. <sup>31</sup>

Αλλά, λες, δεν δοκιμάζουν κανένα πόνο. Αρκεί αυτό για να τους εξασφαλίσει την πληθώρα των αγαθών που υποθέτει μια τέλεια ευτυχία; Ένας θεός, βεβαιώνουν οι επι-

---

31De Natura Deorum I, κεφ. XL.

κούρειοι, δε παύει να έχει στο μυαλό του την ιδέα της δικής του ευτυχίας, δεν υπάρχει άλλη σκέψη να τον απασχολεί. Φαντάσου να βλέπεις με τα μάτια σου ένα θεό που στην αιωνιότητα δεν κάνει τίποτα άλλο από το να επαναλαμβάνει στον εαυτό του: «πόσο καλά αισθάνομαι, πόσο είμαι ευτυχισμένος!». <sup>32</sup>

### **Η ευγνωμοσύνη, προϋπόθεση της ευσέβειας**

Γιατί στην πραγματικότητα οι άνθρωποι θα τιμούσαν τους θεούς ενώ οι θεοί όχι μόνο δεν λαμβάνουν για τους ανθρώπους καμιά ιδιαίτερη μέριμνα αλλά δεν ασχολούνται με αυτούς με κανένα τρόπο, δεν κάνουν ακριβώς τίποτα; Η φύση τους, επιμένετε, με την ανωτερότητα της, την τελειότητά της πρέπει από μόνη της να έλκει τον σοφό και να τους αφιερώνει την λατρεία του. Μπορεί να υπάρχει κάτι πολύ υψηλό σε μια φύση που ολοκληρώνεται στην απόλαυσή της, μένει απόλυτα αδρανής, έτσι ήδη είναι και έτσι ήταν πάντοτε; Ποια θεία λατρεία οφείλουμε σε έναν θεό από τον οποίο δεν έχουμε δεχθεί τίποτα; Γενικότερα τι οφείλουμε σε ένα ον που ποτέ δεν έκανε τίποτα για κανέναν;<sup>33</sup>

### **Η αγαθοεργία και η ευμένεια είναι ότι καλύτερο υπάρχει στους θεούς όπως στους ανθρώπους**

Ο Επίκουρος, έχει εξολοθρέψει και έχει ξεριζώσει από την ανθρώπινη ψυχή το θρησκευτικό συναίσθημα όταν αφαίρεσε από τους θεούς τον χαρακτήρα της πρόνοιας και της εύνοιας που μπορούν να δώσουν στους ανθρώπους. Όταν διακηρύσσει την ανωτερότητα και την τελειότητα της θεϊκής φύσης, της αρνείται την ευμένεια, δηλαδή ακριβώς αυτό που είναι το σημάδι, το κύριο χαρακτηριστικό ενός όντος πραγματικά ανώτερου και τέλειου. Τι καλύτερο, πράγματι, από την ευμένεια και την καλοσύνη; Να την αρνηθείς στους θεούς, όπως το κάνετε, είναι να θέλετε να μην υπάρχει για κανένα τους κάποιο ον αγαπητό τόσο ανάμεσα στους ανθρώπους όσο ανάμεσα στους θε-

---

32De Natura Deorum I, κεφ. XLI.

33De Natura Deorum I, κεφ. XLI.



ούς, να είναι ανίκανοι να αγαπήσουν, ανίκανοι για τρυφερό συναίσθημα. Έχουν πλήρη αδιαφορία όχι μόνο για τους ανθρώπους, αλλά επίσης για τους άλλους θεούς.<sup>34</sup>

Πόσο καλύτερα ακούγονται οι στωικοί που τόσο τους κατακρίνετε! Κατά την άποψη τους οι σοφοί νοιώθουν φιλία για τους σοφούς ακόμα και γι' αυτούς που δεν γνωρίζουν. Τίποτα, πράγματι, δεν αξίζει περισσότερη αγάπη από την αρετή, μας είναι αγαπητός λοιπόν όποιος την κατέχει όποια και αν είναι η φύση της.

Αλλά, εσείς, τι κακό δεν κάνετε στους ανθρώπους όταν θεωρείτε αδυναμία την επιθυμία να προσφέρουν υπηρεσία στην ευμηνία! Για να μην πούμε τίποτα για τους θεούς, για τη φύση τους και την ουσία τους, πιστεύετε πραγματικά ότι οι άνθρωποι δεν μπορούν να είναι γενναιόδωροι και ευμενείς παρά υπό την προϋπόθεση ότι είναι αδύναμοι; Δεν υπάρχει λοιπόν καθόλου φυσικό έλεος ανάμεσα στους καλούς ανθρώπους; Η λέξη μάλιστα αγάπη από την οποία προέρχεται αυτή της φιλίας μας είναι αγαπητή. Εάν πρόκειται για την προσωπική μας ωφέλεια που επιδιώκουμε την φιλία και όχι το καλό ενός αγαπημένου προσώπου, δεν πρέπει πλέον να μιλάμε για φιλία δεν υπάρχει πλέον παρά ένα είδος συναλλαγής όπου ο καθένας επιδιώκει να κερδίσει. Το πρόβατο αγαπάει τα λιβάδια και τα χωράφια με αυτό τον τρόπο, ωφελείται, οι άνθρωποι αγαπούν και κάνουν φίλους χωρίς όφελος. Πόσο μάλλον αυτό πρέπει να είναι αλήθεια για τους θεούς που δεν έχουν ανάγκες, που έχουν αγάπη μεταξύ τους, και προσέχουν τους ανθρώπους. Εάν δεν ήταν έτσι, γιατί θα ήσαν αντικείμενο λατρείας;

Γιατί θα προσευχόμαστε σ' αυτούς; Προς τι οι ιερείς να προΐστανται στις θυσίες για τους οιωνούς, για να πάρουν του οιωνούς; Τι σημαίνουν οι ευχές, οι επιθυμίες που ζητάμε από τους θεούς να εισακούσουν.<sup>35</sup>

### **Πίστευε ο Επίκουρος στους θεούς;**

Αλλά, θα μου επαναλάβεις, ότι ο Επίκουρος έγραψε ένα βιβλίο για την θρησκευτική λατρεία. Είναι ειρωνεία εκ μέρους του και ειρωνεία από έναν συγγραφέα, που επειδή στερείται πνεύματος, δεν του λείπει το θράσος. Ποια θεϊκή πράξη μπορούμε να έχουμε όταν οι θεοί δεν έχουν καμιά ανησυχία για τις ανθρώπινες υποθέσεις; Και εξάλλου

---

34De Natura Deorum I, κεφ. XLIII.

35De Natura Deorum I, κεφ. XLIV.

πως ένα ζωντανό ον μπορεί να μην έχει ανησυχία για τίποτα; Ο Ποσειδώνιος, ο φίλος όλων μας, είναι αρκετά αληθινός, όταν στο πέμπτο βιβλίο του για τη φύση των θεών, αναφέρει ότι ο Επίκουρος δεν πίστευε στην ύπαρξη θείκων όντων και ότι αυτά που λέει για τους αθανάτους, το λέει για να μην θεωρηθεί ασεβής: δεν ήταν τόσο αλόγιστος, πράγματι, για να φαντάζεται ότι ένας θεός μοιάζει με έναν άνθρωπο αποκλειστικά από τις γραμμές του σώματος, αλλά δεν έχει καμία σωματική σύσταση, ότι έχει μέλη, αλλά δεν τα χρησιμοποιεί, ότι είναι ένα ον χωρίς βάρος και ημιδιαφανές, που δεν κάνει τίποτα για κανέναν, δεν παρέχει καμία υπηρεσία, απόλυτα αδιάφορο, ολοκληρωτικά ανενεργό.

Εν πρώτοις, δεν αντιλαμβανόμαστε την ύπαρξη τέτοιου συνονθυλεύματος χαρακτηριστικών. Ο Επίκουρος το έχει λάβει υπόψη του και το παρακάμπτει κρατώντας μόνο το όνομα. Και μάλιστα παραδεχόμενος, θα πω στη συνέχεια, ότι υπάρχει θεός το κάνει με τέτοιο τρόπο ώστε να μην υπάρχει για τους ανθρώπους καμιά ευμένεια, καμιά αγάπη, και λοιπόν! Το δηλώνω, δεν έχω κανένα μπλέξιμο μαζί του. Γιατί θα του ζητούσα να είναι ευνοϊκός μαζί μου, επειδή σύμφωνα με σας η εύνοια και η αγάπη είναι σημεία αδυναμίας;<sup>36</sup>

Μετάφραση: Λεωνίδας Α. Αλεξανδρίδης

Δημοσιεύθηκε στις 27 Δεκεμβρίου 2014 στο [www.epicuros.gr](http://www.epicuros.gr)

---

36De Natura Deorum I, κεφ. XLIV.